

Гүлтас ҚҰРМАНБАЙ

БОЙТҰМАР

Гүлтас ҚҰРМАНБАЙ

БОЙТҰМАР

«Нұра-Астана» баспасы,

Астана –2014

УДК
ББК
С

Құрманбай Гүлтас.

БОЙТҰМАР

Астана: «Нұра-Астана», 2014. ...бет

ISBN

Гүлтас Құрманбайдың «БОЙТҰМАР» кітабы қыз бала тәрбиесіне және бүлдіршіндер тәрбиесіне арналған. Жаңа түскен келіннің міндеттері, өзін-өзі ұстау әдебі туралы қарапайым тілмен жазылған педагог-ұстаздың ақыл-кеңестері отау тіккен жастар үшін өте пайдалы. Кітаптың екінші бөлімі «Жақсы мінез сабақтары» деп аталады. Кішкентай бүлдіршін кезінен сәбиді тәрбиелі болуға, өзін барлық ортада дұрыс ұстауға, дұрыс сөйлей білуге үйрету қажет. «Жақсы мінез сабақтары» дәл соған үйретеді.

Кітап көпшілік оқырманға, ата-аналар мен тәрбиешілерге арналады.

Құрманбай Гүлгас Сайынқызы -1958 жылы, 9-маусымда Жамбыл облысы, Жуалы ауданы, Күреңбел аулында дүниеге келген. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұттық университеті, филология факультетінің түлегі. Педагогика ғылымдарының докторы, Назарбаев Университетінің профессоры, қазақ тілі, әдебиет және мәдениет кафедрасының меңгеушісі.

Бағың жансын, ақ көкем!

Қыз бала – шаңырақтың шаттығы, әкесінің еркесі, анасының тірегі, бауырларының қамқоршысы. Қыз бала дүниеге келгенде ата-ана, туыстары ешқашан ренжімеген, керісінше қатты қуанатын болған. Атамыз қазақ қызды қонаққа балаған, әрдайым төрге отырғызып, құрметтеген. Киімнің де, тамақтың да жақсысын қызға берген. Қыз баланың тәрбиесіне аса мән беріледі. «Қыз өссе – елдің көркі, гүл өссе – жердің көркі» деген сөздің астарында үлкен мән бар. Елдің көркі болатын қызда біріншіден, ақыл-парасат болу керек. Тектілік, бекзаттық, киген киімі, жүрген жүрісі, сөйлеген сөзі, қылығы мен мінезі сай болып, «пәленшенің қызы», «сол елдің қызы» деген мәртебелі атқа ие болған қыз жақсы жар, жақсы ана, жақсы келін бола алады.

Қызым, бұл кішкентай кітапша сенің бойтұмарың болсын деп арнайы жаздым. Өмір дегеннің жолы бар, қалыбы бар. Ал адам деген атқа лайық өмір сүрудің жолын өзің саласың. Адам бақытты да өзі жасайды. Біреудің ісін, жұмысын жасап беруге болар-ау, бірақ өмірін сүріп бере алмайды.

Құлыным, қыз тағдырын Жаратушы Иеміз осылай шешкен. Оған ешкім де қарсы бола алмайды. Ал дана халқымыз: «Жол мұраты – жету, қыз мұраты – кету» деп, тоқетерін айтқан. Қыз дәурен мен келін дәуреннің айырмашылығы өте үлкен. Оны білуге тиіссің. Өз үйіндегі өмір салтыңды өз үйінде қалдыр. Келін болғанда саған келіннің жолымен жүруге тура келеді.

Әсіресе жаңа түскен келін бір жылға дейін сынақта болады, үйдегі ата-енеңнен бастап, ол үйдің басқа ағайын-туыстары, жекжат-жұраттары сынап қарайды, тақырыптары да сен туралы болады. Келіннің шайын ішеміз деп сынап келетіндер де табылады. Келген қонақ тамағыңнан да бұрын қабағыңды қабылдайды. Сол себепті адамдарды бөліп-жармай бірдей құрметте. Жылы қабақ таныт. Шаршағаныңды білдірме. Тамақты соншама ықыласпен жасап, риясыз таза жүрекпен ұсын. Ыдыстарың айнадай таза болсын. Әйелдің жақсы, жамандығы ыдыс-аяғы мен шыны аяқ сүртетін орамалдың тазалығынан көрінеді. Ешқашан сынған ыдысқа тамақ құйып берме. Ол адамның көңіліне келеді. Ұйқың келіп бара жатса да, ыдыс-аяқты жумай жатып қалма. Дастарқаныңды жинап, тамақтың бетін ақ орамалмен жауып қой. Жуылмаған

ыдыстарға жаман энергетика жабысып қалады. Ол адам денсаулығына да өте зиян болады.

Келін – сол үйдегі барлық жандарға қамқоршы. Ол бірінші өзінен бұрын жолдасын, азаматын ойлауға тиіс. Азаматтың ішетін тамағын, киетін киімін әзірлеу – әйелдің ісі. Тек күйеуің ғана емес, сол үйдегі ата-ененің, туыстардың да ішер асын ойлаған артық болмайды. Ер адамның бой тазалығы, киген киімінің тазалығы – әйелдің төлқұжаты. Жаным, байқасаң мұның бәріне уақыт керек. Ал уақытты орынды пайдалану – өнер. Келін – үйдегі таңғы періште. Ол бәрінен ерте оянып, ас әзірлеуге тиіс. Өзі қызметке асығатын болса да, келіндік парызын дұрыс орындау керек.

Жастықтың өз қуаты, күші болады. Адамның жасы ұлғайған сайын қимыл-қозғалысы бәсеңдей береді. Сол себепті де Алланың жоспарлы кезеңімен адамдар өмір сүреді. Баланы адам қартайғанда емес, жас кезінде табады, асырап-жеткізуге күші бар кезде. Ал қайраты кеми бастағанда келін түсіріп, қолын ұзартады, сүрінсе сүйеу болатын, бал тілімен ермек болатын немерелер дүниеге келеді. Осы жолмен, жан балам, бізден бұрынғылар да жүрген, біз де жүрдік, сендер де жүресіңдер. Солай...

Қызым, ер азаматыңды сыйлай біл. Ешқашан оған ұнамайтын қылық жасама. Сабырыңды серік ет. Оның істегені дұрыс болмаса да, бетінен алма, жұрттың көзінше кемшілігін айтпа. Үйге келгенде, екеуің оңаша қалғанда, сені жақсы көріп тұрғанда жай дауыспен, алдын ала дайындап барып, айтсаң ол түсінеді. Сен сондай құрмет көрсетсең, жолдасың сені одан да бетер жақсы көріп, қолдайтын болады.

Бір-бірлеріңді түсінуге тырысыңдар, кешірімді болыңдар. Естеріңде болсын, кешірімді кім ерте сұраса – сол ақылды.

Айналадан, ата-анадан, туыстардан азды-кем сөз есітіп жатсаңдар, ұсақ-түйек кемшілік көріп жатсаңдар, іштеріңе сақтандар. Кемшіліксіз тек бір Алла ғана. Пенде болған соң кемшілік болады. Ұсақтық ұсақтарға ғана жарасады, ал сендер ірісіңдер. Жүрегінде махаббаты бар жандар ұсақ болмайды.

Айналайын қыздар, іштей маған өкпелеп отырған шығарсыңдар. «Неге ер азаматтардың парызын айтпайды» деп. Ер азаматты Алла Тағалла үлкен махаббатпен жаратқан. Бірінші Адам атаны, сонан соң оның қабырғасынан Хауа ананы жаратты. Неге қабырғасынан? Себебі қабырға жүрекке жақын. Әйел адам ер азаматтың жүрегіне жақын, сезімін, сүйіспеншілігін оятады. Ер азаматтар өздерінің парызын біледі. Әйел адамды құрметтеу, көмек беру, киіндіру, қалағанын алып беру олардың тікелей парызы. Үйленген соң әйел еркекке

аманат. Алланың аманаты. Сондықтан аманатқа қиянат жасалмайды. Ер азамат ол парыздарын біледі. Және олардың әйел баласынан тағы бір артықшылығы – ірілігі, мәрттігі, сабырлығы. Нағыз ер адам ұсақ-түйекті термейді, ұсақ әңгімелерді тыңдамайды, тар болмайды, жүрегімен де, қолымен де жомарт болады, әйелдер сияқты ашуға тез берілмейді. Әйел бір күндігін ойласа, ер адам мың күндігін ойлайды. Олар қашанда кешірімді болады, әйелдердің мінезіндегі осал тұстарын «әйелдің аты әйел ғой» деп кешіре салады. Сондықтан да оларға қандай ақыл айтуға болады? Олар бәрін біледі. Екі жақтың ата-аналарын сыйлайды, балаларына қарайды, ойнатады, әйелі үлгермей жатса көмектеседі, өзін ғана ойламайды, не алса да бірінші өзіне емес әйеліне, балаларына алады. Адам сыйлауды, дұрыс қарым-қатынас жасауды, ішкілікке салынбауды, құмар ойын ойнамауды... Бәрін біліп тұрған адамға ақыл айтып, басын ауыртудың қажеті қанша?

Ал енді бала тәрбиесі туралы айтуға болады. Себебі ол жағынан тәжірибелерің аз. Бір қызығы 1970 жылдан бері қарай әр отбасында ары кетсе үш немесе бір-екі тал ғана бала болды. Оның әр түрлі себептері де бар. Қалалық жерде тұрған қазақтардың үй-жайлары болмады, пәтер жалдап тұрды. Балалары көп болса, пәтер беруші түрлі сылтау айтып шығарып тастады. Аз жалақының үлкен бөлігі пәтер ақысына кетеді. Сондықтан (көп жағдайда) қаладағы отбасыларында бала аз болды. Енді бір тал, екі тал баланы қатарынан кем қылмаймыз деп, тапқанын, таянғанын сол балаларына жұмсады. Еркелетті, жұмыстың ауырын жасатпады, «кұрсын, қиналсақ өзіміз қиналайық, балаларымыз қиналмасын. Біздің көрген қиындығымызды бұлар көрмесін» деп, балаларына үй-жай жасады, 18 жасқа тоған күні машина сыйлайды. Үй-жай жасау, машина алып беру оңай емес. Ол үшін ата-аналар бір емес, бірнеше жерде жұмыс жасайды. Үйдегі тоңазытқышты толтырып қойып, күні кешке дейін телевизор көріп, үйді тазалауға ерініп жатқан балаларын айналып-толғанып, анасы дәмді тамақ пісіріп, кір жуып, киім өтектеп, артылған күшін қайын жұрты мен, төркін жұртынан ағылып келіп жататын абитуриент, студент, олардың ата-аналарына жұмсап, түннің бір уағында төсегін табар-таппас қисая кетеді. Осындай өмір салты 90% қалада тұратын қазақ отбасыларының басында болды. Осы өмір салтымен біздер өзіміз, ата-ананың қадірін біле бермейтін, ата-анасы ақыл айтса жек көретін, еңбек етуге құлқы жоқ ұрпақты «тәрбиелеп» алғанымызды білмей де қалдық. Бұның бір қауіпті жері бар. Ол – ген (қан) қуалап кетеді. Оны тез арада санамен ойлап, өзгерту керек. Өзгертетін ұрпақ сендерсіңдер. Біріншіден қазіргі жастарға ата-аналары бар жақсылықты жасап

берді. Енді олар қорықпай ұрпақтарын көбейту керек. Отбасында ең кемі бес бала болғаны дұрыс. Балалар бірге өсіп, бауырмал болып, мейірімін төккен ата-аналарының қадірін біледі. Ата-анаға қамқор болады. Бірін-бірі тәрбиелейді, есейгенде бір-біріне қолдау көрсетіп, сүйеу болады. Оларды кішкентай кезінен еңбекке баулу қажет. Үйдегі, сырттағы бар шаруаны бөліп тастап, талап етіп отырған дұрыс. Баланың істеген қателігін елемей қоя салуға болмайды. Ол өз әрекетіне жауап беріп үйренсін. Өмір деген үлкен сынақта оны ешкім де еркелетпейді. Осы кітаптың соңғы жағына «Жақсы мінез сабақтары» деген бала тәрбиесіне жазған еңбегімді беруім мүмкін»))

Той – өмірдің қуанышты естелігі

Өмірдегі ең үлкен той үйлену тойы. Екеуінің отбасын құрғандарыңды көпшілікке жария етіп, ең көп тілек тыңдап, бата алатын той осы той. Қызды ұзату тойының да мән-мағынасы сондай. Қыздың өз еліндегі соңғы тойы. Оны ата-ана қыздарының жолын ашу үшін, елінен, ағайын-туыстарынан бата алу үшін жасайды. Қыздың ұзату тойына көп қонақ шақырмайды. Себебі бұл шағын, уақыты шектеулі той. Мұнда ең бастысы рәсімдерге мән беріледі. Айтылған ақ тілек, баталарды мұқият тыңдау керек. Қазақта «қырықтың бірі – қыдыр» деген түсінік бар. Сол көптің ішінен бір адамдардың сөзі дуалы (қасиетті) болып, періштелер есітіп, аумин дейді. Сол тілектер орындалады. Қызды шығарып саларда сәукеле кигізеді де, қызыл орамалын алып қалады. Сәукелені сақтап қою керек. Оны басқа адамдарға беруге, кигізуге болмайды. Кейін өз қыздарың тұрмысқа шыққанға кигізуге болады. Немесе өз шаңырақтарыңның киелі заты болып, сақталуы қажет.

Ұзатылар кезде жасы үлкен ата-әжелері бата береді. Әжесі немесе анасы қыздың мойнына тұмар тағады (тіл-көзден сақтап жүрсін деген ниетпен). Жолы үлкен, ауылдың дана аналарының бірі арнайы тігілген камзолды кигізеді (ырысым жұғысты болсын, иығы төмен түспесін, елдің алды болсын деген ниетпен), қыз анасы сәукелесін кигізеді (адал жар, мендей ана болсын деген ниетпен). Қарт әже құдағиға перзентін тапсырып: «Құдағи қолыңызға асыл тасы бар құдағи жүзікті тағайын, қызымыз асыл тастай жарқырап жүрсін, қымбатыңыз болсын, бізден кетіп барады, Алла бағын ашсын. Сіздерге жақсы келін болсын, күйеу баламыз екеуі елдің бетке ұстар азаматтары болсын. Ақ батамды періштелер қолдап, Алла берсін. Аумин» дейді. Құдағи алғысын білдіріп, қыздың ел-жұртына рақметін айтып: «балалардың бесік тойында қосарлы құдағи жүзігін сізге сыйлауды Алла нәсіп етсін» дейді. Содан кейін

сыңсу әні орындалып, асабаның қоңыр даусымен қыз төселген ақ жолға келіп тұрады. Қыз баланы екі жеңгесі қолтықтап, күйеу жігітке тапсырады, күйеу жігіт екі жеңгесіне тапсырады, ары қарай келіннің екі абысыны қолтықтап алып кетеді. Күйеу жігіт қолтықтап алып келген екі жеңгеге жоралғы (сыйлық) жасауға тиіс. Ұзатылып бара жатқан қыз бала артына қарауға болмайды. «Барған жеріңе тастай батып, судай сің» деген мақалдың мәнін түсін. Ол деген барған еліңді жатсынба, тас сияқты бол. Ол сол жерде ғасырдан-ғасыр өткізіп жатқан тас, оны сол елдің әр адамы таниды. Ал судай сіңу деген – барған еліңде көгер, көкте, сол елді көрікті ет дегенді білдіреді.

Бұдан кейінгі тойларыңды екеуің жасайтын боласындар. Үйлеріңе қонақ келіп, шілдеhana, бесік той, тұсаукесер, сүндет той, т.б. көптеген тойларды өткізесіңдер. Сонда әр тойдың өзінің жазылмаған ережесі болады. Соны орындау керек. Жандарым, қашанда той кезінде де, басқа уақытта да қанағатшыл болыңдар. Тойдың жүгірісі де көп болады. Сондай сәттерде сабырлы болыңдар. Бір-бірлеріңді ренжітіп алып, келген қонақтың көзінше томсырайып отырсаңдар жараспайды, ұят болады. Жалпы ерлі-зайыптылардың арасындағы әңгіме сыртқа шықпағаны жақсы. Ұрсыспайтын отбасы жоқ. Бірақ шекарадан аспаған дұрыс, қазбаламау керек. Сөз қуған адам бәлеге жолығады. Бәленің басы ажырасу болады. Отбасын қандай жағдайда да сақтау керек. Оған әр азаматтың санасы жетіп, өзінің қасиетті шаңырағын шайқалтпай ұстап тырысқаны жөн. Үйлену оңай, үй болу қиын деген бабаларымыз ескерту ретінде көп дүниелерді айтып кеткен.

Қит етсе төркінге қашып, төркінге айтып отыратын қасиет – өте жаман қасиет. Ол ақылдылық емес. Қаншама адамдардың жүрегін ауыртып, ұйқыдан бездіріп, сарсаңға салу қайбір жақсы. Одан да сабыр сақтап, татуласудың жолын ізде. Бұрынғы кездері қыз бала ұзатылып барған соң, кішкентайлы болғанда ғана нағашысына жиенді апарып, қырық серкешін аламыз деп төркіндеп келген. Ол заманда телефон да, ватсап та жоқ. Ал керісінше, үлкендерге деген, келген жеріне, қайын жұртына деген құрмет бар.

Қазір де осы дәстүр жалғасса, дұрыс болар еді. Қыздың анасының ролі күшті. Ол қызына батырып айта алады. Қайын енесі айта алмағанды қыздың анасы айту керек. Кеткен қызды еркелетуге болмайды, ол енді сіздің отбасының адамы емес. Керісінше қылығымен, мінезімен барға жеріне жақса, келінін енесі туған анасындай еркелетеді. Ол жарасымды.

Осымен айта бермей, сөзімді доғарайын. Менің айтқаным заң емес, көргеннен, естігеннен, өмірде түйгеннен айтылған ойлар. Бұл сөздер қазір

сендерге ұнамауы да мүмкін, бірақ сендер де ұрпақ өсіріп, біздей болғанда түсінесіңдер. Ал біз ол кезде ... кім біледі???

Қыз ұзату тойының дастарқанына ат қойдық. Ол ат қыз дәурендегі бойжеткеннің естіген, ата-ана, туыстарының, жеңгелерінің еркелеткен аттары. Тойдың табиғатына сай дастарқанға ат қойып, мәнін түсіндірер болсақ, сол дастарқанда отырған әр адам өз перзенттеріне деген ата-аналық парыздарын ойлайтын болады. Жүректерінде әдемі бір сезім пайда болады. Әдемі той жасауға ниет етеді деп ойладық.

Сонымен, стол аттары мынадай болды:

№ 1–АҚ ҚҰСЫМ (жас жұбайлар дастарқаны);

№ 2 – ЕРКЕМ;

№ 3 – СЫРҒАЛЫМ;

№ 4 – ЕЛІГІМ;

№ 6 – АЯУЛЫМ;

№ 7 – ШАШБАУЛЫМ;

№ 8 – ТҰМАРЫМ;

№ 9 – ШУАҒЫМ;

№ 10 – КӨРКЕМІМ;

№ 11 – ҮКІЛІМ;

№ 12 – ҚАРЛЫҒАШЫМ;

№ 13 – САНДУҒАШЫМ;

№ 14 – АЙЫМ;

№ 15 – КҮНІМ;

№ 16 – КӨКТЕМІМ;

№ 17 – САМАЛЫМ.

АҚ ҚҰСЫМ

Биіктерге самғаңдар,
Аласа жерге қонбаңдар.
Сезімдеріңді мәңгілік
Көз жанарларыңдай қорғаңдар!

ЕРКЕМ

Ерке қызым, өмірімнің гүлісің,
Отбасымның күн шуағы, Күнісің.
Сен күлгенде сыңғырлаушы ед қоңырау,
Оңға бассын, құлыншағым, әр ісің!

СЫРҒАЛЫМ

Сыңғырлаған сырғаңмен,
Жарасымды тұлғаңмен,
Қуантушы едің ананды.
Айналайын, күйеужан,
Бір өзіңе тапсырдым,
Әлпештеген баламды.

ЕЛІГІМ

Табиғатта екі сұлу бар болса,
Бірі – елік, екіншісі – сен едің.
Елігімді өз жұртына жіберіп,
Қосағыңмен бақытты бол, дер едім.

АЯУЛЫМ

Балаңдай аяулы болмас жан,
Бұл сөзде, байқағың, үлкен мән.
Аялап өсірген раушан гүлімді
Тапсырдым өзіңе, өзіңе Талғатжан.

ШАШБАУЛЫМ

Қазақтың қызы өр болған, кем болмаған,
Күміс шашбау сыңғырлап, жанды арбаған.
Қасиеті халқыңның – дәстүр мен тіл,
Білген жандар биіктерге самғаған.

ТҰМАРЫМ

Бойтұмар – бабалардан жеткен мұрам,
Қасиеті сол – жазылған оған Құран.
Асылдарын сұқ көзден сақтау үшін
Жаратқаннан сұраған ана қыран.

ШУАҒЫМ

Шашылған нұрдай шуағым,
Бойыма тағар тұмарым.
Қимасам-дағы құлынды
Теңіңе, жаным, сыйладым.

КӨРКЕМІМ

Қырмызы гүлдей көркемім,
Тынбай бір айтар ертегім.
Өрісім болып барасың,
Құтты да болсын өз елің!

КӘУСАРЫМ

Тасты жарып бір бұлақ ағар керім,
Қасиетке баладым, кәусар дедім.
Тұнығыңды сақтағың, ақ періштем,
Құтты болсын, ақ отау мекендерің!

ҚАРЛЫҒАШЫМ

Қарлығашым, қарындасым, қамқорым,
Қимас көңіл сен ешкімге деуші едім.
Жүрегімнен үзілгендей тамшы өмір,

Қимасымды қидым саған, сақтай біл!

САНДУҒАШЫМ

Сандуғашымсың сайраған,
Ерке құсым бақтағы.
Бауырларыңмен ойнаған
Естелігіңді сақтағың.

АЙЫМ

Түнімді жарық еткен айым едің,
Құлыным жар болуға дайын ба едің?
Уақыт ұшқан құстай жүйрік екен,
Мінеки, қанат қақтың, дайын болдың.

КҮНІМ

Сен Күн сияқтысың, нұрыңды шаша білетін,
Сен жыр сияқтысың үнемі жаттап жүретін.
Сен қанатсың биіктерге самғайтын,
Сен Керімсің асыл адам ғана таңдайтын.

КӨКТЕМІМ

Жанымды жылытқан көктемім,
Сен менің ақ гүлім, бар демім.
Бақшасын көктетіп жүруге
Аттанып барасың...
бар дедім.

САМАЛЫМ

Самалым менің самалым,
Ай дидар жүзді жамалым.
Сағынып сені отырмын,
Қайдасың менің, Самалым?..

PS. Осы өлеңдердің, кеңестердің әр дыбысында, сөзінде, үтірінде, нүктесінде менің және саған жақын бар жандардың сезімі, сағынышы, бақыты, қуанышы бар. Құлыншағым, жолың ақ болсын, берекең мол болсын. Қосағыңмен қоса ағарып, ғажап өмір сүріңдер. Бір-бірлеріңді күтіңдер, әбден қартайғанда да бір-бірлеріңді жақсы көріңдер. Екеуіңнің махаббаттарыңды аңыз етіп ұрпақтарың айтатын болсын.

Ізгі тілекпен, Гүлгас әпке

ӘКЕ ТІЛЕГІ

Ерке қызым, қызғалдағым – Әйгерім,
Ата анаңның ізгі арманы – Әйгерім.
Бақытты бол, қосағыңмен, құлыным,
Айдай сұлу, ақ перзентім – Әйгерім.

Барғаң жерің бағың болсын, Әйгерім,
Ата енең: «жаным» десін, Әйгерім.
Шуағыңды мейіріміңмен төге біл,
Сүйген жарың Пірің болсын Әйгерім!

Ақ батамды бердім, қызым, Әйгерім,
Көгеріңдер, көп болыңдар, бұл – сенім.
Берсін Алла тілегімді ең ізгі
Сонда ғана бақыттымын дер едім!

АНА ТІЛЕГІ

Қызым, бақытыңды тауып, өз жұртыңа барасың,
Өзге елге, жаным-ау, адалдығыңмен жағасың.
Ата-енеңді құрметте, жат көрмегің, құлыным,
Бақытыңды баянды сонда ғана табасың.

Азаматыңды ардақтап, сыйлай да білгің, құлыным,
Ерің – сенің тірегің, сүйенішің, жүрегің.
Бақыт атты сарайда бір тыныстап, бір жүріп,
Ұрпақтарың көп болсын, Жаратқаннан тіледім.

ӘЖЕНІҢ АҚ БАТАСЫ

Жақсы келін атанып, абырой жина,
Жамандыққа, жан балам, ешкімді қима.
Жүрегіңнен орын алған қосағыңды
Басың жерге жеткенше сыйла.

Ата - ененді құрметтеп жүргің,
Отбасыңды бағым деп білгің.
Жаныңнан шуақ таратып,
Төсегіңнен күнде қуанып тұрғың!

АҒА ТІЛЕГІ

Қарындас деген халқымдай қастерлі екен,
Өзі – бауыр, өзі – отан, өзі – тілек, өзі – көз.
Қарындасым ... қамқоршым... тілекшім- ау,
Уақыт деген патша екен... айтатын сөз.

Сен барда алаң болмай анам асқа,
Сен барда көңіл басқа, үй де басқа.
Күн болып шуақ шашып жүргеніңді
Сағынып жүрер болдық, амал қанша?

Жылуым алыс кеткендей жат жұртқа, жаным,
Қабырға тұстан сезілді бос қалған орның.
Қимағанменен өзіңді болмайды екен
Бұл -дағы берік ұстанған өмірдің заңы.

Ашылсын бағың, ақ құсым, ұядан ұшқан,
Тауып та бердің біздерге жаңа бір туысқан.
Қарындасым-ау, қимасым, бірге туғаным,

Аға – қарындас дегеннің мәнін ұқтырған.
Разымын саған, разымын саған, қарындасым...

БАУЫР ТІЛЕГІ

Балалығымды, қателігімді кешірген,
Еркелетіп, киіндірген өзің ең.
Сен жүргенде салтанатым келісіп,
Мақтанышпен бас көтеріп жүруші ем.
Бақытыңды басқа үйден таптың ба,
Күлімдейсің, бақыттысың, білсем мен.
Жездем сені ардақтасын, сақтасын,
Жаңа тапқан ата-енең мәз болып,
Ел жұртына бір өзінді мақтасын.
Соны есітіп бауыр көңіл шаттансын!
Бақытты бол, бақытты бол, әпкешім!!!

ЖЕҢГЕ ТІЛЕГІ

Бақытты бол, шырайлым, бақытты бол,
Ақ босағаң аттаған құтты болсын!
Ізетіңе, пейіліңе, ақылыңа, жан қалқам,
Барған еліңнің көңілі толсын!

Жар болып, ана болып, әже атанғың,
Бар жаннан жүрген сайын бата алғың.
Екі елдің ақ көпірі өзің болып,
Барған еліңнің Бақ Келіні атанғың!

Әйгерімнің қоштасу әні

Асыл әкем, бағаң жетпес бағаң,
Сендей әке бұл ғаламда бола ма?
Өрлігімді, ерлігімді мадақтап,
Шық жуытпай жүруші едің балаңа.
Сендей жанды бұл ғаламнан табам ба?

Күн сияқты шуақты анам, жан анам,
Сендей болса әлемдегі бар адам.
Бақыт деген жердің бетін жайлап ап,
Бақытты боп күн кешер ед бар адам.
Сендей болса әлемдегі бар адам.

Тағдыр деген қант емес, бал емес,
Өмір деген мәңгі тұрар жаз емес.
Қысы, күзі суығы бар жалғанның
Суығына тоңдырмаған ақыл-ес.

Ақтасам деп әкемнің асқақ үмітін,
Білім іздедім тегімде тұрар аты деп.
Ақтасам деп ана сүтін, тілегін,
Адал жар іздедім, тегімді сыйлай білетін.

Теңімді таптым, қуанындар, туғандар,
Әр аруда жар болсам деген арман бар.
Екі елдің арасына бақыт көпір салуға
Аттанып барамын, бер батаңды, бауырлар!

ЖАҚСЫ МІНЕЗ САБАҚТАРЫ

(жас ата-аналар мен тәрбиешілерге арналған)

PS. «Жақсы мінез сабақтарын» жазып жатқанда (бірнеше жыл бұрын) Әйгерім оқып ұнатқан еді. Енді болашақта Талғат екеуі өз сәбилерін дұрыс тәрбиелесін деген мақсатпен кітаптың соңына беріп отырмын.

ЖАҚСЫ МІНЕЗ САБАҚТАРЫ

(«Жақсы мінез сабақтары» – тәрбие құралы. Балаларды ізгі әдепке тәрбиелейтін сабақтар).

«ЖАҚСЫ МІНЕЗ САБАҚТАРЫ». Сондай да сабақ болады ма? Иә болады екен... Негізгі сабақтарға қарағанда бұл сабақ қосымша сабақ сияқты көрінуі мүмкін, бірақ олай емес, керісінше ең негізгі сабақ осы. Ең бастысы, адам жақсы мінезді, ақылды, сабырлы болу керек. Сонда ғана ол сабағын да жақсы оқиды, достарымен де жақсы қарым-қатнаста бола алады. Өзін барлық жерде мәдениетті адам ретінде көрсете алатын болады. Көрдiңдер ме, бұл сабақ сендерге керек екен, ботақандар.

Қымбатты жақсы мінезді балалар, сендерге сәттілік тілейміз! Әрине, барлық нәрсеге адам баласы өз қалауымен, ізденісімен жетеді. Сендер де солай етiңдер. Бұл кітапты сендерге ең сүйікті аналарың, апайларың айтып, түсіндіреді. Меніңше, ішінде өте пайдалы ақыл-кеңестер бар, сондықтан ұмытып қалмай, өмірлеріңде қолданыңдар. Достарыңа, бауырларыңа, қарындастарыңа жақсы мінездеріңмен үлгі бола біліңдер.

Сәлеммен, Гүлтас апайларың

БІРІНШІ САБАҚ

СӘЛЕМ – СӨЗДІҢ АНАСЫ

Қайырлы күн, достым. Бірінші сабағымызды сәлемдесуден бастасақ, қалай қарайсың? Біздің бабаларымыз: "сәлем – сөздің анасы" деп, сәлем беруге үлкен мән берген. Балалардың анасы болатыны сияқты сөздердің де анасы болады екен. Ал біз аналарымызды жақсы көреміз ғой... Ендеше сәлем бергенді де жақсы көрейік. Онда сабағымызды бастадық.

Сәлемдесу ережесі:

- Жасы кіші адам үлкендерге бірінші сәлем береді. Бірақ кейде жасы кішілердің сәлем беруін күтіп тұрмай-ақ, үлкендер де сәлем бере береді, себебі ол тәрбиелілікті көрсетеді. Сондықтан сәлем беруге асыққан жөн.
- Егер сәлем беретін адам сенен алыстау тұрса, қолыңды бұлғап, айқайламау керек. Жанына жақындап барып, ізетпен сәлем бергенің дұрыс болады. Достарыңмен алыстан бір-бірінді көріп қалғанда да бастарыңды изеп, сәлем жасау жеткілікті болады.
- Сен сәлем бергелі тұрған адам басқа біреулермен әңгімелесіп тұрса, күте тұр, олардың әңгімесін бұзу – әдепсіздік болады. Егер ол адам сенің күтіп тұрғаныңды көрсе, өзі ыңғай білдіреді. Сол кезде ол адамның ғана қолын алып амандаспай, басқаларға да амандасу керек. Қатар тұрған екі адамның біріне қолыңды беріп амандасып, екіншісіне амандаспасаң ол – мәдениетсіздік.
- Жақын танысыңды көргенде айқайлап, шулап, «мен кімді көріп тұрмын!», «Сені де көретін күн бар екен», «қайда жоғалып кеттің?» т.б сондай сөздерді сәлемдесу деп айта алмаймыз.
- Егер бір адаммен күні бойында бірнеше рет кездесіп қалатын болсаң, кездескен сайын сәлемдесудің әр түрін қолдан. Басты изеп, жылы

жымиып, ақырын қол бұлғап, не болмаса асханада жолығып қалсаң «асыңыз дәмді болсын» деп сыйластық ілтипат көрсеткен дұрыс болад

Тамшы сөздер:

- Сәлемі түзудің – жұмысы тез бітеді.
- Сәлемі жоқ адамды санасызға санаған.
- Адамды сәлем бергенінен тануға болады.
- Амандасып, жөн сұрасу – кісіліктің белгісі.
- Сәлемдесуге асық, ол – ең жақсы іс.
- Үлкенге құрметтің бірінші белгісі – сәлем беру.
- Танымайтын үлкен кісіге сәлем берсең – алғыс аласың.

ЕКІНШІ САБАҚ ДОСЫҢДЫ СЫЙЛАЙ БІЛ

– Сәлеметсің бе, менің кішкентай досым! Жақсы мінез сабақтарын бастайық. Дайынсың ба? Сабақтың тақырыбы саған таныс қой. Дос деген сөзді естігенде ойыңа алатын, көзіңе елестейтін достарың бар. Ол – өте жақсы.

Иә, достым, қал-жағдайың қалай? Мен өзімді сенің рухани ақылшы досыңмын деп санаймын. Халықта мынадай сөз бар: «Келісіп пішкен тон келте болмайды» деген. Оның мәні – қандай істі де ақылдасып отырып жасау керек дегенді білдіреді. Досым, сенің менен де жақын бірге ойнайтын, сабаққа бірге баратын достарың бар. Сол достарыңмен де жақсы, жылы қарым-қатынаста болу керек. Ендеше оның да ережесі бар екен.

Достық ережесі

* Досыңа әрдайым көмектес. Егер қолыңнан бір нәрсе істей алсаң, оны досыңа да үйрет, егер досың қауіп қатерге тап болса, қолыңнан келген көмегіңді аяма. Міне, нағыз дос деген сондай болады.

* Егер сенің қызықты ойыныңтарың болса, достарыңмен бөлісіп, бірге

ойна. Достарыңмен бірлесе жұмыс істегенде, ойнағанда ең жақсыларын өзіңе алуға тырыспа. Ол жақсы қасиет емес.

** Егер досың жаман іске бет бұрса, тоқтат, оның дұрыс іс еместігін көзіне айт. Ренжісе де, сен айтуға тиістісің. Тіпті қиын болып жатса, досыңның ата-анасына айт. Ол сатқындық емес, досыңа көмек.*

** Ойнағанда, не болмаса бірлесе жұмыс істегенде достарыңмен ашық-жарқын бол. Ұсақ-түйекке ренжімей ойна, жеңіске жетсең, кеудеңді көтеріп мақтанып кетпе, досыңның жеңісіне қуана біл. Егер достарыңды ренжітіп алсаң, не болмаса айыпты болсаң, айыбыңды мойныңа алып, кешірім сұрап түзеуге тырыс.*

** Достарыңның ескертулерін, ақылдарын, көмектерін дұрыс қабылда. Досыңның орнына өзіңді қойып көр. Досыңды жақсы көрсең, сен де солай жасайсың ғой.*

** Досым, сен досыңның жіберген қателігі болса, қызғаншақтық мінезі болса, кешіре біл. Екеуің кейін жақсы ойнап отырғанда: «осыдан кейін біз бір-бірімізден еш нәрсені қызғанбайық» деп, келісіп алыңдар.*

Досты сақтауға арналған кеңестер:

- Жақсы мінез танытсаң, адал, кішіпейіл болсаң, достарың көп болады. Сен достарыңды ешқашан өкпелетпе. Достарыңа жағымсыз сөздер айтпа. Достарыңа басқа жанама ат берме.

- Барлық достармен бірдей амандасуды ұмытпа, тіпті өзіңнен кішкентайлармен де амандас. Кішкентай балалармен де, үлкендермен де дос болу керек және ұлдармен де қыздармен де дос бол. Сен «қызсың» немесе керісінше «сен ұлсың» деп бөлме. Сендердің ұрандарың: «Біргеміз біз бәріміз, кемсітпейміз оны біз» деген сөз болсын.

- Өзіңе жақсы орынды қалап, онда тұрған баланы ығыстыруға, итеруге болмайды.

- Егер досың сені өкпелетіп қойса, сен өш алуға тырыспа, керісінше өкпенді тез ұмытуға тырыс, кешірімді бол, ашуланба.

- Егер сен досыңның кітабын немесе ойыншығын алсаң, бүлдіріп алмай тұрғанда, қайтарып бер. Егер бүлдіріп, сындырып, не жоғалтып алсаң досыңнан кешіріп сұрап, дәл сондай, не досың қалаған затты алып бер.

Тамшы сөздер:

- * Мінсіз дос іздесең – доссыз қаласың.
- * Кешіре білген адамның жауы аз болады.
- * Баласы тәртіпті болса, анасы қартаймайды.
- * Төрге досыңды отырғыз.
- * Қызғаншақ адам жалғыз қалады.
- * Шындық бар жерде – ұят бар.
- * Арлы бала ата-анасына алғыс әкеледі.
- * Ақымақ бала ата-анасына уайым әкеледі.

ҮШІНШІ САБАҚ МІНЕЗІ ЖАҚСЫ БАЛА

- Досым, сәлем. Бұл келіп тұрған мен зой. Әңгімелесуге қалай қарайсың? Мен саған асығып тұратын болдым, себебі сен менің досымсың зой...

МІНЕЗ БЕН ЖІГЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮШІН

Ең бастысы әділ әрі шыншыл болу керек. Қандай адамды шыншыл адам дейміз? Өтірік айтпайтын, қорықпайтын адамды біз шыншыл адам дейміз. Шыншыл адам ол әділ және батыл болады. Ол достықты құрметтейді. Ол алыс-жақын туысқандарды, таныстарды және танымайтын адамдарды сыйлайды және жақсы көреді. Кішіпейіл және шыншыл болуға тырысқан адамдарда уақыт өте келе өте мықты рух және жақсы мінез қалыптасады. Мұндай адамды: «ол өзін-өзі тәрбиелей алатын мықты адам» деп айтады.

Кішкентай достым, егер сен қажырлы және жақсы мінезді болғың келсе,

менің саған айтар ақылдарым бар:

1. *Тәртіпті және ұқыпты бол. Уақытыңды қажетсіз ойынмен, бос еркелікпен өткізбе.*
2. *Епті, ширақ және күшті болу үшін таңертең міндетті түрде дене шынықтыру жаттығуларын жаса. Күшті болсаң, өзіңе сенімді боласың әрі басқа достарыңды қорғай аласың.*
3. *Барлық жерде, өзіңе таныс және таныс емес орталарда өзіңді дұрыс ұстай біл, адамдармен сыпайы қарым-қатынас жаса, кішілерге қамқорлық көрсет, үлкен кісілерге көмектес.*
4. *Әрқашан қоғамдық көліктерде үлкендерге, ауырып не болмаса шаршап тұрған адамдарға, кішкентай сәбилері бар адамдарға орын бер. Себебі сен ақылды, тәрбиелі баласың ғой.*
5. *Ешқашан достарыңды және үлкендерді алдама. Қорқақтар және тәрбие көрмегендер ғана өтірік айтады, ондай адамдарға ұқсамайтын бол!*
6. *Егер саған ата-анаң ойыншықтарыңды, кітаптарыңды, төсегіңді жина десе, сен оны сол сәтте орындап таста, кейінге қалдырма. Жалпы ол сенің міндетің болып саналады.*
7. *Үйдегі бауырларыңмен (іні, қарындас, сіңлі, әпкелеріңмен) тату бол. Қызғанишақ болма. Ол – өте жаман қасиет. Сен кішкентай кезден ойыншыққа, киімге, т.б. таласып өссең, үлкен болғанда үлкен нәрселерге таласатын боласың. Оның арты жақсылыққа апармайды. Ақылды болу үшін кішкентай кезден тілалғыш, мейірімді, қамқор болуды естен шығарма.*
8. *Жігер дегенді қалай түсінесің? «Жігерлі бол» деген тілек бар. Ол қайратты, күшті, талапты бол деген. Бастаған ісіңді соңына жеткізсең – сен жігерлі боласың. Немесе сабағыңды жақсы оқып, онымен қоса спортпен шұғылдансаң, үйде ата-анаңа қолғабыс жасасаң сен талапты да талантты бала боласың.*

Тамшы сөздер:

- Мінез – құрастыратын ойыншық сияқты. Оны жақсы құрастыру өз қолыңда.*
- Сабырлы бала – сүйкімді бала.*
- Мақтаншақ адам – күлкілі.*
- Жылауық бала - әлсіз бала.*
- Шыдамдылық ерлікке жеткізеді.*

ТӨРТІНШІ САБАҚ.

ОЙЫНДЫ ДА ОЙНАЙ БІЛ

– Досым, жағдайың қалай, сабақтан жалыққан жоқсың ба?

Ендеше жақсы мінез сабақтарымызды бастайық. Біз ойнаймыз...

Менің ақылды досым, байқайсың ба, балалар ойнаған кезде достарымен төбелесіп, бір бірлеріне өкпелеп жатады. Ондай кезде тез татуласып, ойынды түк болмағандай жалғастыру керек.

Таза ауада ойнаған денсаулыққа пайдалы. Бірақ барлық нәрсенің шегі болады. Қауіпті ойындарды ойнамаған жөн (тас атып ойнау, садақ және тағы басқа үшкір, өткір заттармен).

Қатты терлеп жүріп, салқын сусын ішпеу керек. Себебі тамағың ауырып қалады. Ойын кезінде жеңіліп қалып жатсаң, қатты ренжіме, досыңа ауыр сөз айтпа, бұл бар болғаны ойын ғой. Егер досың жеңіліп жатса да, сен оның көңілін түсірмей: «бұл ойын ғой, мүмкін келесі жолы сен жеңесің» деп айтқаның дұрыс. Кейбір ойындарды үйде де ойнауға болады. Бірақ тым шуылдап, үлкен кісілердің мазасын алуға болмайды. Әсіресе қонаққа барғанда «тәртіпсіз бала екен» деген жаман сөзге ілінбеу керек.

Достым, сенің ақылың, парасатың бәрінен де артық. Сондықтан сен ойнағанда да ойлай білуің керек. Үлкен кісілер әңгімелесіп отырғанда, немесе тамақ ішіп отырғанда сендер қатты шулап ойнасаңдар дұрыс болмайды.

Көңілді ойын түрлері

Ойын ережесі:

1. Ойын ережесін сақта, алдап не болмаса өтірік ойнап жеңіске жетуге тырыспа.
2. Басқалардың ұтылғанына қуанба.
3. Әрине ұтылғаның өкінішті-ақ, бірақ еңсеңді түсірме, жеңіске жеткендерге өкпелеме, дұрыс ойнамады деп жеке бір балаға да өкпелеме.

Достармен кейбір ойындарды қалай ойнау керек.

1. Көңілді тығылмаш ойын:

Іздеуші көзін байлап, асықпай онға дейін санайды. Қалғандары жақын, іздеушінің дауысы естілетін жерлерге тығылады. Іздеуші 10 деп санаған кезде тығылғандар әр түрлі сөзді өз қалаулары бойынша айқайлап айтады:

- Сәлеметсің бе?
- Кеш жарық!
- Барлығы жақсы!
- Рақмет...

Іздеуші тығылғандардың дауыстары арқылы кім қай жерде екенін табу керек. Кімді бірінші айтады сол іздеуші болады.

2. Көңілді көз жұмып ойнау.

Іздеуші бастаушы болып сайланады. Оның көзін байлап қояды. Ол бөлмедегі балаларды байлаулы көзімен ұстауға кіріседі. Іздеуші кімді бірінші ұстаса сол іздеушінің көмекшісі болады және оның көзін де байлайды. Енді екі іздеуші басқаларын іздеуге кіріседі. Келесі ұсталған баланың көзі байланып, осылайша ойын жалғаса береді. Қай бала ең соңында ұсталады, сол келесі ойында іздеуші болады.

3. «Сақина жасыру» ойыны. Барлық балалар екі қолдарының алақандарын беттестіріп отырады. Ойынды жүргізуші бастап, қолындағы сақинаны бір баланың қолына салады. Басқалар соны табу керек. Тапқан балаға сыйлық

беріледі, немесе таппаған балалар өз өнерлерімен айып төлейді. Ойын өте қызық болады, себебі балалар өлең, тақпақ, жаңылтпаш, ән немесе күлдіргі әңгіме айтады.

4. «Доп тосу» ойыны. Кішкене допты лақтырады, балалардың қайсысы көп допты тосып алса, сол бала жеңімпаз болады.

5. «Бес тас» ойыны. Көлемі біркелкі кішкентай бес тасты шашып жіберіп, біреуін қолына алады. Енді сол тасты жоғары лақтырып, ол тасты тосып үлгергенше, жердегі бір тасты қоса іліп алып үлгеру керек. Солай бес тасты да жинап алады. Екінші айналымда бір тасты жоғары лақтырып, жердегі екі тасты алу керек. Ең соңында бес тасты бірақ алады. Ала алмағандар ойыннан шығып отырады. Бес тасты да лезде жинап алған бала жеңіске жетеді. Бұл ойын жылдамдыққа, ептілікке үйретеді.

Қамшы сөздер:

- Ойын кезінде өкпелеме.*
- Ойнап жүріп те адам мәдениетті бола алады.*
- Ойынның да ережесі, заңы болады. Соны сақтаған дұрыс.*
- Ойында ренжіген бала ер жеткенде де жақсы мінезді болмайды.*
- Ойынға көп уақыт жұмсама.*
- Денсаулығыңа, ақыл-ойыңа пайдасы бар ойындарды ғана ойна.*

БЕСІНШІ САБАҚ

ДАСТАРҚАН БАСЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТ

Сәлем дос! Досым, сені білмеймін, менің қарным ашты. Тамақ ішер алдында екеуміз қолымызды сабындап жуып алуды ұмытпайық.

Ең алдымен бірнеше ережені біліп ағаның жөн.

Дастарқан басында өзін-өзі қалай ұстау керек?

- Шынтақты столдың үстіне қоюға болмайды, тек білекті қою қажет.
- Ас пен салаттарды үлкен ыдыстан өз қасығыңмен алдындағы табағына салуға болмайды, ортадағы ыдыстың қасығымен салу

керек.

- Асты қасықпен, не болмаса шанышқымен басыңды сәл еңкейтіп жеген дұрыс, басыңды табаққа шейін еңкейтіп жеуге болмайды.
- Асты жабық ерінмен толық шайнап жеген дұрыс. Ауызда тамақ тұрған кезде сөйлемей керек. Тамақты тым асығып та, немесе тым жай ішуге де болмайды. Бір қалыпты ішу керек. Тамақты, шайды өте ыстық түрінде қабылдамаған дұрыс, сәл суытып барып қабылдау керек.
- Ыдысыңа өзің тоятындай ғана тамақ салып ал. Ас ішіп болғаннан кейін, пышақ пен шанышқыны табағыңның үстіне бір-бірінің қасына қою қажет

Ас ішетіндерге кеңес:

Шанышқымен жейтін тағамдар: ет пен жайма, қуырдақ, котлеттер, рулеттер, салат, жұмыртқа, күріш, макорон, тұшпара, картоп т.б.

Пышақ және шанышқымен жейтін тағамдар: құс еттері, кесек еттер, кесек қуырдақтар.

Қасықпен жейтін тағамдар: ботқа, ірімшік, көже, езілген картоп, т.б

- Нанды қолмен алып, ауызға салып тістемей, қолмен үзіп ауызға салған жөн.
- Торттарды және басқа тәтті піскен тағамдарды қолмен алып жемей, кішкентай қасықпен жеген дұрыс.
- Аш ішіп болған соң сулықпен ауызды сүртіп қой.
- Дастарқаннан тұрған соң, қолыңды жақсылап жуып ал.

Ал енді ас иесіне кеңес:

Сізге үстел жапқыш, қағаз сулық, табақтар (үлкені, кішісі), кеселер, шыны кеселер, шанышқылар, пышақтар, қасықтар (ас ішетін, тәтті жейтін), гүлдер және гүл салатын ыдыс ұсынылады:

Тапсырма: осы заттарды әдемі, дұрыс және ыңғайлы орналастыру қажет.

Шешімі:

1. Үстел үстіне үстел жапқышты жабу керек.
2. Оймен, үстел үстіне сызық сызғандай, табақтарды әр орындыққа қарама-қарсы қою қажет. Егер түскі ас мәзірі болса, таяз табақтың үстіне шұңғыл табақ қою қажет.
3. Пышақты табақтың оң жағына жүзімен қаратып, шанышқыны сол жағына үшкір жағын жоғары қаратып қою керек. Ас және шай қасықтарын табақтың артқы жағына үстелдің шетіне қарама-қарсы қою керек.
4. Су, шырын ішетін ыдыстарды ас қабылдайтын ыдыстардың оң жағына қояды. Қағаз сулықты тәрелкенің үстіне қой.

Құрметті қонақтар, сіздерді дастарқанға шақырамыз!

Тамшы сөздер:

- Ас ішу – адамның міндетінің бірі. Оны орындау керек.*
- Асты дұрыс ішпеген бала биік болып өспейтінін қара.*
- Асты қадірлемеген адамға байлық келмейді, бақ қонбайды.*
- Нанды басуға, шашуға, қоқысқа тастауға болмайды.*
- Нан – тағамның патшасы.*
- Асты менсінбеу - кесірлік. Кесірлік - өте жаман әдет.*
- Адам мәдениеті асты дұрыс ішкеннен көрінеді.*
- Аузыңда асың тұрғанда, асықсаң да сөйлеме.*
- Асыңды достарыңмен бірігіп ішсең, берекелі болады.*
- Асты тұрып ішуге болмайды.*
- АСТЫ О* *Ң ҚОЛМЕН ІШУ КЕРЕК.*

АЛТЫНШЫ САБАҚ
ҚОНАҚ КЕЛСЕ ҚҰТ КЕЛЕДІ

Сәлеметсің бе, достым! Екеуміз тамақ ішудің ережесін біліп алдық, енді

қонақтарды қабылдауды үйреніп алсақ... Қарсы емессің бе?

Онда кірісейік...

Сонымен, қонақтарды қабылдаймыз. Егер үйдің иесі болсаң:

- Сенің үйіңнің табалдырығын аттаған бөтен адам қонақ болып есептеледі, сондықтан жақсы көңілмен және мейіріммен қарсы алу керек.
- Егер келген қонақ асығыс болмаса, сен оған сыртқы киімін шешкізіп, киім ілгішке киімді ілуге көмектесуің керек.
- Келген қонаққа өз үйіне келгендей жағдай жасап, төрге шығарып, ыңғайлы орынға отырғызу қажет.
 - Келген қонақты әңгімеге тартып, әңгімені қонаққа айтқызып, өзің тыңдаушы бол.
 - Қонақты жалғыз өзін біраз уақытқа қалдыруға болмайды. Егер саған бір нәрсеге айлану керек болса, қонақтан кешірім сұра.
 - Егер келген қонақ көп отырып қалып, ал сенің шұғыл істейтін шаруаларың болса, онда ойларыңды қонақ өкпелемейтіндей түсіндіріп айту қажет.
 - Егер қонақтардың қасында ата-аналарың болса, бірінші қонақтан, содан соң ата-анаңнан кешірім сұрап, үстел басынан тұруға болады, не үйден шығуға болады.
 - Келген қонақтар бірінші рет келіп отырса: «Сізбен танысканыма қуаныштымын, әзірше, сау болыңыз, менің жаттығуым, (немесе т.б. жұмыстарым) бар еді, айып етпеңіздер» деп айтқан орынды болады.

Қонаққа байланысты мақал-мәтелдер:

- Қонақтың орны – төр.*
- Келгенше қонақ ұялады, келген соң үй иесі ұялады.*
- Жақсы қонақ келсе, қой егіз табады.*

Қонақпен ырыс келеді.

Қонаққа тамағыңды емес, қабағыңды бер.

Қонақ аз отырып, көп сынайды.

Қамшы сөздер:

Қонақ күтуде үлкен өнер.

Қонақты қуанып қарсы алып, қимай шығарып сал.

Қонағыңның сөзін бөлме, қарсы сөз айтпа.

Егер қонақтың кейбір мінездері, қылықтары ұнамаса, бетіне айтып тастама. Сыпайылық таныт.

–Үйіңе қуанып келген қонақ

төресісің.

ЖЕТІНШІ САБАҚ ҚОНАҚҚА БАРУ ДА – СЫН

– Сәлеметсің бе, достым! Қонаққа бару да – сын. Оны да білген дұрыс.

Иә, бүгін қонаққа бара жатырмыз, бірақ, ең алдымен мейірімді адам қалай қонақ қабылдайтынын білейік.

Сонымен... Қонаққа бара жатырмыз.

Егер сен қонақ болсаң...

Ойламаған жерден бір үйге қонаққа барып қалуың әбден мүмкін ғой. Ондай жағдайда үй иелерін ыңғайсыз жағдайға қалдыратыныңды білгенің жөн. Сондықтан, қонаққа алдын ала ескертіп алып, барған дұрыс. Тек өте қажет болып қалған жағдайда ғана ескертпей баруға болады.

Егер, бірнеше рет есікті тақылдатып, не болмаса қоңырау шалғанда, есік ашылмаса, ары қарай үйде біреу бар ма, жоқ па деп тексермей, қайтып кеткенің дұрыс.

Қонақта отырып, үйдің ішін барлап қарап, сын айтып отыру қонаққа жараспайды. Қонаққа келіп үйдегі заттардың қай жерден, қандай бағаға алынғанын да сұрамау керек. Сөредегі әсем заттарды қолға алып ары-бері

қарауға болмайды.

Сыйлық қандай болуы керек?

- Қонаққа беретін сыйлық сол адамға лайықты болуы керек. Мысалы бәрі жөнімен болғаны дұрыс. Үлкен кісіге ойыншық беруге болмайды, ал балаға үлкендердің жейдесін беруге болмайды, қыз балаға ойыншық мылтық, ұл балаға қуыршақ сыйламайды, т.с.с.
- Ең бастысы сыйлығың ол адамға қуаныш әкелуі керек. Сыйлық беріп тұрып, ол адамның ерекше екенін, сол себепті де ол кісіге ерекше сыйлық лайық екенін айтсаң да болады. Сыйлық бергенде өзіңнің жомарт екендігіңді білдірмегенің жөн.
- Сыйлық берем деп ата-анаңнан ақша сұрамай-ақ, өзің қолыңнан жасай алатын нәрселер болса, не болмаса сурет салып берсең, ағаш жапырақтарынан, бұталарынан әсем картина жасап, немесе дала гүлдерін теріп сыйласаң, қонақтарың қуанып қалады деп ойлаймын.
- Сыйлықты жақсы тілек айтып, қуанышты көңілмен беру керек.
- Егер досыңның туған күні болса, сыйлық ретінде өзіңнің өнерінді тарту етуге болады (ән салып, домбыра тартып, билеп, т.б.)
- Қонақтан қайтар уақыт жақындағанда үй иесіне, ас иесіне алғыс білдіріп: «өте жақсы болды», «көңілді болды», тамақтар өте дәмді болды» деп ризашылық сезіміңді білдіргенің дұрыс.
- Егер сен қонақтан асығыс кетіп қалсаң, ертеңіне болса да телефон соғып, үй иесіне, досыңа рақмет айтуды ұмытпа.

Тамшы сөздер:

- *Жомарттық – жолыңды ашады.*
- *Сараң адам бар болса да жоқпын дейді, жомарт адам аш болса да тоқпын дейді.*
- *Жомарт бергенін айтпайды.*
- *Сыйлықтың жақсысы – шын көңілмен берген сыйлық.*

- *Жасаған сыйлықтан адамның тегі мен білімдарлығы да байқалады.*
- *Өзіңнің ең жақын туысыңның үйіне барсаң да, тым болмағанда, дәмді нан ала бар.*
- *Жасы үлкен кісілерге ерекше ықыласпен көңіл бөліп, ерекше сыйлық жасай біл. Себебі ол кісілер сенің ғана қонағың емес, өмірдің қонағы.*

СЕГІЗІНШІ САБАҚ

ӨЗІҢЕ СЫРТ КӨЗБЕН ҚАРАЙ БІЛ

– Досым, сәлем! Бабаларымыз ежелде айтқан екен: «Жақсыдан – үйрен, жаманнан – жирен» деп. Мен саған бүгінгі сабақта сол жаманнан жирену туралы айтпақпын, қалай қарайсың?

Адамдар қалай жағымсыз болады?

Өзіңе сырт көзбен қарашы. Қандай әсер қалдырасың? Адамдарды ренжітетін, немесе жирендіретін қандай да бір жағымсыз қылықтарың жоқ па?

- Тырнағыңды тістеп, мұрныңды жұрттың көзінше саусағыңмен шұқымайсың ба, немесе тартпайсың ба?
- Дабырлап, өте қатты сөйлемейсің бе?
- Жүргенде қолыңды қатты сілтеп жүріп, айналадағыларға қолың тиіп кетпей ме?
- Ентелеп жүріп, біреулерді қағып-соғып кетпейсің бе?
- Жай сүйретіліп жүріп, біреулерге кедергі келтірмейсің бе?
- Орындықта отырғанда тербелесің бе?
- Тырнағыңды тіс тазалағыш ретінде қолдanasың ба?
- Шалбарыңның балағымен аяқ киіміңді тазалайсың ба?
- Есікті қатты жауып шығасың ба?

- Біреулердің сөзін бөле бересің бе?
- Сөз тыңдай алмайсың ба?
- Біреуді біреуге жамандағың келіп тұра ма?
- Басқа балалардың ойыншығына қызығып алғың келе ме?
- Жұрттың көзінше сағыз шайнап, сағызыңды үрлеп тұрмайсың ба?
- Сағызыңды қоқыс жәшігіне тастамай, кез келген жерге жапсырып кетпейсің бе?

Досым, егер осындай істерді істесең, сенде жаман қылықтардың біразының болғаны. Сондықтан, сенің артыңнан «Қандай жағымсыз, қандай сүйкімсіз, тәрбие көрмеген ғой» деген сөзді айтады. Сондықтан достым, осы туралы сен де және басқа достарымыз да ойланғаны дұрыс. Келісесің ғой.

Қамшы сөздер:

- *Есті бала – епті бала.*
- *Тексіздіктің белгісі – адамға тесірейе қарау.*
- *Ессіз бала есіктен өшін алады.*
- *Сөзді тыңдай білу – мәдениеттілік.*
- *Жаман қылықты ешкім көріп тұрған жоқ деп жасама, бәрін көріп тұрушы бар.*
- *Басыңды көтеріп, еңсеңді тік ұстап жүр.*
- *Сұраншақтық, тіленшектік деген жаман қасиеттер.*
- *Жігіт болар бала кішкене кезінен ақылды, сабырлы болады.*
- *Жақсы қыз ұрысқақ, өкпешіл болмайды, сабырлы, кішіпейіл болады.*
- *Шыңғырып, айғайлап ойымдағыны болдырамын деме.*

ТОҒЫЗЫНШЫ САБАҚ

ТАБИҒАТҚА СЕРУЕНГЕ БАРСАҢ ...

- Достым, бүгін екеуіміз орманға серуенге шығамыз. Орман әлемі. Онда қаншама түрлі-түсті ағаштар, гүлдер, шөптер өседі. Жан-жануарларды

айтсайшы. Орманның адамға да берер пайдасы өте үлкен. Ол – адамдарға қажет таза ауаның қоймасы. Достым, дайынсың ба? Бұл сабағымызды «ормандағы кішіпейілдік сабағы» деп атауымызға да болады.

Орман ішінде тәрбиелі, кішіпейіл адам өзін-өзі қалай ұстау керектігін есіңе сақта және достарыңды соған үйрет.

- Әдепті бала – арлы бала. Ол табиғатты қорғауға, сақтауға, гүлдендіруге өз үлесін қосады.
- Тәрбиелі бала ағаштардың бұтақтарын сындырмайды, орман бұталарын және гүлдерді жұлмайды. Орманның топырағы мен шөбі ылғалдылықты сақтап, ұсақ аңдар мен пайдалы жәндіктерге пана болады.
- Белгісіз не болмаса білетін улы саңырауқұлақтарды жұлма. Солардың көпшілігі орманды мекендейтіндерге ем болады екен.
- Орманды мекендейтін кішкентай аңдарды, құстарды не болмаса жәндіктерді ұстап, ойын үшін үйге алып келуге болмайды. Өйткені ондай жағдайлар оларды ауруға, қиындыққа, тіпті өлімге алып келеді. Бұлар ойыншық емес.
- Абайсызда не болмаса әдейі құмырсқа илеуін бұзбаңдар! Бұзылған илеулерін құмырсқалар қысқа дейін жөндей алмай, қырылып қалады. Ал құмырсқалар – орманның тазартқыштары. Егер адам абайсызда орманды өртеп алатын болса, ол сондағы ағаштардың құнын төлейді. Ал ең қымбаты, орман тіршілігі үшін пайдалысы құмырсқаның илеуі екен. Сол үшін орманға барғанда отқа абай болған дұрыс.
- Әрине, тәрбиелі балалар орманға, не болмаса жасыл алқаптарға келіп демалған соң, қоқыс қалдықтарын қалдырмайды. Өздері ойнаған, тамақтанған жерді жинап, тазалап кетеді.
- Орманда жүргенде бастарыңа бас киім киіп алыңдар, жеңі ұзын жейде, аяқтарыңа шұлық киіңдер, себебі орманда кене болады. Кене – өте қауіпті жәндік. Орманға барғанда қастарыңда үлкен адамның болғаны дұрыс. Достарыңнан ұзамай бірге жүріңдер. Абайламаса, орманда адамдардың адасып кетуінің қаупі бар. Онда жыртқыш аңдар да болады.

Тамшы сөздер:

- *Табиғатты туған анаңдай қадірле. Себебі ол – тіршіліктің анасы.*
- *Суға түкірме, ол жаман ырым.*
- *Табиғат үлкен үй, оны тазалап, күту – бар адамның парызы.*
- *Табиғат – үлкен байлық, болашақтың ырысы.*
- *Табиғат көзге қуаныш, жүрекке сағыныш, жанға тыныштық сыйлайды.*
- *Табиғаттың да мінезі болады. Со мінезіне қарай онымен қарым-қатнаста болу керек.*

ОНЫНШЫ САБАҚ

ЖОЛДА ЖҮРУ ЕРЕЖЕСІН ДЕ БІЛУ КЕРЕК

- *Құрметті достым, сен жол жүру ережелерін білесің бе? Білмесең, осы сабақ соған арналады.*

Сонымен...

Тәртіпті жаяу жүргінші.

1. Көшеден арғы бетке өту үшін, қалада жер астындағы өткелмен жүру керек, не болмаса жаяу жүргіншіге арнайы жабдықталған жермен өту қажет. Егер ондай мүмкіндік болмаса, ауылдық жерлерде көшеден өткенде бірінші сол жаққа қарап ал, көлік көрінбесе көшенің ортасына дейін бар да, оң жағыңа қарап ал. Көлік жоқ болғанына көзің жетсе ғана жүр.

2. Көшеден өтер алдында бағдаршамға қарау керек. Сары не болмаса қызыл жанып тұрған кезде өтуге болмайды. Жасыл жанған кезде бірінші сол жаққа қарап, келе жатқан көлік болмаса жүру керек, көшенің ортасына барып оң жаққа қарау қажет, ол жақта да көлік жоқ болса ары қарай тез жүру керек. Барлық жағдайда абайлаған жөн, өйткені асыққандар не болмаса, жедел

жәрдем, немесе өрт сөндіргіш көліктер бағдаршамға қарамай жүреді. Жаяу жүргіншіге арналған бағдаршамда “қызыл адам” –тоқта деген белгі, “жасыл адам” – жүр деген белгі. Оны өзің білсең, кішкентайларға үйрет.

3. Егер жолда арнайы өту белгісі болмаса, сен көшеден мынадай жағдайда өте аласың.

* Егер жолдың екі жағы да жақсы көрініп тұрса;

* Егер жүргінші мен келе жатқан машинаның арасы үш бағаналық аралықтай болса (машина бұл аралықты жүргенше сен көшені өтіп үлгересің).

4. Тоқтап тұрған трамвайдың алдынан өту керек. Егер артынан өтсе, қарсы келе жатқан трамвайға, не болмаса басқа көлікке соғылу қаупі бар. Автобус пен троллейбустың артынан жүру керек. Егер алдынан өтсе, олардың соңынан келе жатқан көліктер көрінбейді.

5. Көшеде, не болмаса тротуарда ойын ойнауға болмайды. Көшеде ешқашан футбол, волейбол, бадминтон, теннис, ролик, ойнауға болмайды. Ойынды парктерде, бульварларда, үй алаңдарында ойнау керек.

6. Ауыл, қаладан тыс жерде көшенің шетімен көліктерге қарама қарсы жүру керек. Көшеге шығып жүруге болмайды, әсіресе қаланың сыртындағы жолда абайлау керек, өйткені мұнда көліктер өте тез жылдамдықпен жүреді.

7. Темір жолдан өтер кезде аса абайлаған жөн. Поезд алыстан байқалғанмен ол өте тез жүреді. Машинист үлкен эшолонды тез арада тоқтата алмайды.

8. Қыс жақындады, қараңғы ерте түседі. Сенің киіміңде, не болмаса рюкзағыңда жарық қайтаратын белгі жоқ болса, әке-шешеңе айтып, белгіні тағып қою керек. Сонда ғана қараңғы түнде жарық қайтаратын белгі жүрген көліктерге көрініп тұрады.

9. Далада жүргенде құлаққа музыка тыңдап жүретін құралды тақпау керек. Музыка жақын келіп қалған көліктің де, тіпті пойыздың да даусын есітпінбейді. Содан көп зардап шеккендер бар.

Тамшы сөздер:

- *Сақтанған адам аман болады.*
- *Жүгіре бергеннің бәрі жүйрік емес. Көшеден жүгіріп өткендерге ешкім жүлде берген емес.*
- *Асықпаған адам қоянға жетпесе де, аман қалады.*
- *Жол ережесін сақтағаннан кем болмайсың, керісінше сау, аман боласың.*
- *Көшенің ережесін заң деп қабылда. Заңға бағынған адам тыныштықта өмір сүреді.*

ОН БІРІНШІ САБАҚ

БОЯУЛАР ӘЛЕМІ

– Достым, сәлем! Мен табиғат аясында жүрмін. Қыстың алғашқы айы. Күн салқындай бастады. Түнде қар жауыпты. Айнала түгел аппақ. Күннің сәулесі түсіп, аппақ қар күмістей жарқырап жатыр. Мен сені ойладым. Менің досым сурет салуды жақсы көреді ме екен? Менімше, жақсы көретін сияқтысың. Ендеше, мен сені «Бояулар әлеміне» шақырамын.

Сонымен...

Бояулар әлемі, менің досым сендерге сапар шекті. Расында, досым суретші екен. Бояулар әлеміне кіргенде мені ұмытып, әр түсті бояулармен сөйлесіп кетті.

– **Аппақ түсті бояу**, сәлеметсің бе? Сенімен мен ақша қарды, аппақ қоянды,

әжемнің аппақ шәлісін, аспанда жүзіп жүрген ақша бұлттарды саламын.

– Керемет, әжелерге аппақ шәлі қандай жарасады. Салғаның өзіңнің әжең бе?

– Иә, менің алтын әжем ғой. Мен оны өте жақсы көремін.

– **Сары бояу**, сен қандай әдемісің! Аспандағы Күннің, күнге

ұқсас

күнбағыстың суретін саламын. Сен маған көмекке келесің ғой.

– Досым, күнбағысың Күнге ұқсайды екен.

–Иә, екеуі де дөңгелек, түстері де бірдей.

- **Қызыл бояу**, сен маған неге қарап тұрсың, тез келші деп тұрсың ба?

Түсінемін, себебі сен өзіңнің сондай керемет бояу екеніңді білесің. Қып-қызыл гүлдердің бәрінде мен сені қолданамын және тағы бір бояу бар... Айтшы ол қандай түсті бояу?

– Дұрыс айтасың ол – жасыл түс. Гүлдердің жапырақтары дерлік жасыл түсті болады емес пе? Жасыл түсті бояу, мен саған келдім. Ал неден бастаймыз?

Жасыл бояу:

– Гүлдеріңе жапырақ салмасаң, жараспай тұрған сияқты.

– Келістік, жапырақтар салынды. Жасыл бояу, енді сені қайда апарайын?

– Барлық жерге,– деді Жасыл мақтанып.

– Тауға, қырға, далаға апарамын, ал тау басындағы шыңға бара алмассың.

Өзеннің айналасында болғанмен, өзендегі суға түсе алмассың?

Жасыл бояу сәл мұңайып тұрды да, қуанып айғайлады:

– Таптым, таптым, тауға шыққан адамның киімі жасыл екен, өзеннің үстіндегі дәу таста жасыл түсті әп-әдемі құс қонып отыр,– деді жасыл бояу.

Әңгімелерін сырттай тыңдап тұрған мен мәз болып күлдім. Менің досым шабыттанып сурет салып жатты. Бояулар әлемінде менің досым қалып қойды, мен үйге қайттым. Менің көзімнің алдында досым салған әженің портреті, үлкен Күннің суреті елестеп тұрды.

Тамшы сөздер:

Талапты болған сайын таңдандыраар ісің көп болады.

Өнердің де жолы болады. Оған түскен соң шыдамды бол.

Өнерлі адам қандай ортада жүрсе де, құрметке ие.

Суретші басқалар байқамағанды байқайды.

- Суретші бояуларға тіл бітіреді.*
- Шабыт деген – өнердің ақ желкені.*
- Бояулар үндестігінен өнер туады.

ОН ЕКІНШІ САБАҚ

УӘДЕДЕ ТҰРҒАН АДАМДЫ БӘРІ СЫЙАЙДЫ

– *Досым, бүгін саған кешігіп жеттім. Кешір, оның бір сыры бар. Мен бір танысымнан қарызға ақша алған едім, соны апарып бердім. Уәде берген соң, сол уәдеде тұрған нағыз азаматтық емес пе?*

Сонымен біз бүгін қарыз алу мен қарыз беру туралы мәселені қарастырамыз.

Өмір болған соң адамдар қаражаттың жетіспеуіне байланысты бір бірлерінен қарыз алып, қарыз беріп жатады. Егер сен қарыз алсаң...

- Қарыз алған күнді, қанша алғаныңды, кімнен алғаныңды, қашан қайтаратыныңды жазып қой.

- Қарызды беретін уақытыңнан бұрын берсең, өте жақсы. Егер бере алмайтын болсаң, қарыз берген адамға алдын-ала айтуға тиістісің. Себебі ол адам да ақшасын жоспарлап отырады.

- Қарыз алғаныңды ата-анаңнан жасырма, жасыру қылмыс жасағанмен бірдей.

- Егер саған қарыз берген адам дәптеріне, қалта кітапшасына саған қанша ақша беріп жатқанын жазып қойса, ренжіме. Бірақ ақшаны қайтарған кезде жазуды өшіруді сұрасаң, айып емес.

Достым, егер біреуге сен қарыз берсең...

- Егер аз ақша болса, жеке беруге болады, егер көп ақша болса куәлікке үшінші адамның болғаны дұрыс.

- Берген кезде қай кезде қайтаратынын алушы айтпаса, өзің ескертіп

айтқаның дұрыс. Егер оған келіспесе, бермеуге болады.

- Ақшаны сенімсіз, танымайтын адамға беруге болмайды.
- Сұрап келгенде бере салмай, бір айналып келуін сұра. Ол кезге дейін ойланып, не болмаса ақылдасатын адамдармен ақылдасып аласың.

Қамшы сөздер:

- Қарызды міндетті түрде қайтару керек. Оның жазасы ауыр болады.*
- Қарызды алғанда қандай қуансаң, қайтаруда да солай қуан.*
- Алғанда алдыңа түсіп, берерде қашып жүретін адамдардың ұяты аз.*
- Қарыз алмауға тырыс. Алсаң қайтарып бер.*
- Уәдеге берік адам – сенімді дос.*

ОН ҮШІНШІ САБАҚ

БАРЛЫҚ АДАМ КЕРЕМЕТТЕРДІ ЖАСАЙ АЛАДЫ

Жаңа жыл мерекесі келе жатыр. Балалар да, ересек адамдар да бұл мерекені жақсы көреді. Ауа-райы суық болса да, балалар өте көңілді болады. Солай емес пе? Жасыл шырша, ондағы әдемі ойыншықтар ...

Барлық балалар жаңа жыл мерекесін асыға күтеді. Досым, сен ертегілер мен сиқыршыларды жақсы көресің бе? Көгілдір шыршаның жанындағы көп балалар Аяз атаның, Ақшақардың мейірімді ықыластарын жақсы көреді, балалар таласып өнерлерін көрсетеді. Ақ сақалды Аяз ата кереметтей сыйлықтар береді. Ал одан басқа ертегілердің кейіпкерлері: Дәу, Жалмауыз кемпір шыға қалғанда кішкентай балалар шошып кетеді. Ал сиқыршылар бәрімізге ұнайды. Олардың өнеріне барлық балалар қызығады. Бәрінің сиқыршы болғысы келіп кетеді. Сиқыршының өнері адамдарды қуанту екен ғой. Оны, досым, сен де жасай аласың.

Сиқыршылар тек қана ертегілерде болмайды. Әрбір адам жұмысын адал, таза, байыппен жақсы көріп істесе, сондай адам аз да болса сиқыршы бола алады, шын айтамын, сен оны білгенің дұрыс.

Аз ғана уақытта кең далада керемет үй салу деген нағыз сиқыр емес пе! Ал

адамды емдеп жазу, не болмаса бау-бақша өсіру, не болмаса жүк таситын машина құрастыру, тәтті-дәмді тамақтар пісіру, достарыңа, аналарға арнап әдемі суреттер салу, өлең, тақпақтар жазу... Иә, бұл дүниеде осындай сиқырлар

аз емес. Осының бәрін сен де үйренгің келіп тұр ғой. Сен мұндай кереметтерді жасай алмайтын сияқтысың, бірақ мен қателесіп айтып тұрмын. Сен талаптанып, тырысып кішкентай нәрсе болса-дағы керемет дүние жасауыңа болады.

Ал байқап көрейік!

1. Анаңа көмектес. Үйдің ішіндегі шаңдарды сүртіп шық. Еден жуатын шүберекті сулап алып бұрыштарды, столдың, орындықтың астын барлығын сүртіп шық. Біткеннен кейін шүберекті жақсылап жуып, сығып, жайып қоюды ұмытпа. Енді қарашы, қандай тап-таза. Ата-анаң таң қалды. Үйіміз қандай әдемі, қандай тап-таза. Мұны жасаған кім екен? Досым, үндеме, бұл кереметті жасаған сенсің ғой!

2. Әкеңмен не ағаңмен бірге, тоғайға, не өздерінің бақтарыңа барып кепкен, жуандау ағаш бұталарын жинап алыңдар. Олардың барлығын ұзындықтары бірдей етіп кесіңдер. Осы ағаштардан өзіңе таныс құмырсқа илеуін қорғап қойсаңдар, бұл жер жүрген адамдарға алыстан көрінеді. Сонымен илеуді адамдар абайсызда басып, бүлдіріп кетпейді. Ал құмырсқалар сол үшін осы кереметті жасаған балаға қаншама алғыстарды жаудырады десеңші!

3. Өзіңнің кіші бауырыңды, не болмаса қарындасыңды киіндіріп, аяқ киімін кигізіп, далаға алып шығып серуендет, қайтып келіп қолын тазалап жуып, тамағын бер. Далаға апарғанда қарап жүр. Ол аузына улы шөптерді, құм, тастарды салмасын. Кейбір балалар қарды, мұзды жалайды. Ол дұрыс емес. Біріншіден, суық тиіп ауырып қауы мүмкін, екіншіден, ол тамақ емес қой. Сен таза ауаға серуендетіп келгенде екі керемет іс жасадың. Біріншісі – бауырыңның (қарындасыңның) денсаулығы мықты болып өсуіне жағдай жасадың, екіншісі – өз ата-анаңа болыстың. Солай емес пе?

4. Қыс кезінде құстарға ағаштан ұя жасап, оның ішіне тамақтар салып, дән себуді ұмытпа. Бұл да нағыз кереметтің өзі. Жердің бетін қар басып, мұз басып жатқанда, ағаштар қурап, құрт-құмырсқалар жоқ кезде құстар қайдан тамақ табады? Оларға дән сеуіп, нанның қоқымын бергенің сенің жүрегіңнің жомарт екендігін, жақсы азамат болып өсіп келе жатқандығыңды көрсетеді.

5. Көшеде, қыстың күні үйіне суын жеткізе алмай жатқан үлкен кісілер болса соларға болысып жіберсең, саған ол кісілер батасын береді. Ал көп бата алған бала өскенде ең бақытты адам болады. Біздің бұрынғы ата-бабаларымыз: «Жауынменен жер көгереді, батаменен ер көгереді» деп тегін айтпаса керек.

Түсіндің бе, достым? Солай)))

Тамшы сөздер:

- Қуаныш сыйлау үшін, тек ақша керек емес.*
- Қуанта білуді мақсат еткен бала, көп игілікті істерді жасай алады.*
- Құстар да адам мейіріміне зәру.*
- Жалқау адам әлсіз, қорқақ болады.*
- Жалқаулық – жігерсіздіктің ағасы. Ол екеуінің досы жоқ.*
- Көзіңе көрінген істі тындыра берсең айнала әлемің, жақындарың саған алғыс жаудырады.*
- Өнер мен жалқаулық ешқашан дос болмайды.*

ОН ТӨРТІНШІ САБАҚ

МҰЗДА АБАЙ БОЛ!

Қыс кезі. Өзен, көлдердің бетінде мұз қатқан. Сен коньки теуіп, хоккей ойнағанды жақсы көретін шығарсың? Абайла! Мұз қатып тұрған сияқты болғанмен, қауіпті. Қауіпке қалай қарсы тұру керек, осыны мұқият оқып, біліп ал.

Мұз үстінде қауіпсіз жүру ережесі

Әр уақытта мұздың түсіне қара. Егер мұздың түсі жасылдау, көкшілдеу болса, онда мұз адамды көтереді. Мұндай мұз жарылмайды, шыдайды. Егер

мұздың түсі ашық сарылау болса, ондай мұз қауіпті, жарылып кетуі мүмкін. Есіңде болсын, күн жылынғанда не болмаса қар жауғанда мұздың беті қауіпті болады. Егер мұздың үстінен жүретін жерде жол жоқ болса, алдымен таяқпен қатты ұрып көр, егер су пайда болса, мұндай жермен жүруге болмайды. Егер аяқ астынан мұз жарылып суға түсіп кетсең, қорқып байбалам салма. Келген жағындағы мұздың шетіне екі қолыңды кеңінен созып мұздың бетіне шығуға тырыс. Мұздың шетінде аяқпен тұрма, етпеттеп жылжып жағаға жет. Жағада ғана аяғыңа тұрып жылы үйге тез арада жетіп, қыздырынуың қажет. Ал егер сен мұз ойылып суға түскен адамды көрсең, қатты айқайлап адамдарды көмекке шақыр. Ойылған жерге жақындап келуге болмайды, тек қана жатып алып жылжы, кеуденің астына тақтай не болмаса шаңғы қойып жылжыған дұрыс. Еш уақытта судағы адамға қолыңды берме, онда бірге суға кетесіңдер. Судағы адамға таяқ, шаңғы не болмаса арқан беру керек. Шарф не болмаса сыртқы киімді де пайдалануға болады. Суға түскен адам мұздап, киімі су болып, күші әлсіреп бата бастайды. Сондықтан құтқарушы абайласа да, батыл және жылдам қимылдауы керек. Құтқарып алған адамды тезірек ең жақын жердегі үйге апарған дұрыс. Ол үйдің иелері екеуіңе де көмек көрсетуге тиіс. Алдымен киімдеріңді толық шешіп, құрғақ көрпеге орап қойсын. Ыстық сүт немесе шай берсін. Киімдеріңді кептіріп қою керек.

Қамшы сөздер:

- Сақтанып жүрсең – өзің үшін бір жақсы, анаң үшін жүз жақсы.*
- Көзсіз батырлық – батырлық емес, ақылсыздық.*
- Анаң бақытты болсын десең – өзіңді сақта.*
- Өзен, көл мұздарында жалғыз өзің сырғанама. Қасыңда адамдар болсын.*

ОН БЕСІНШІ САБАҚ ТАНЫСУ

Менің досым, сен танысу дегенді білесің. Мектепке барғанда, немесе

қыдырып басқа жерге, ауылға барғанда балалармен танысқан шығарсың? Сонда да болса танысу туралы екеуміз әңгіме құрайық. Егер сен тындасаң...

Танысу. Бір қызығы, адамдар бір-бірлерімен жақсы таныс болғанда ғана жақсы араласады. Солай емес пе? Біздің ата-бабаларымыз былай деген болатын: «Адам баласы – танысқанша, жылқы баласы – кісінескенше». Бұл сөздің мағынасы: адамдардың танысудан кейін бір-біріне жақын болатынын жылқымен салыстырып отыр. Бірін-бірі танымайтын жылқылар да алғаш кездескенде, кісінесіп алады. Содан кейін бірге жайылып жүре береді.

Біз бүгінгі сабағымызда өзімізді таныстыруды және басқаларды таныстыруды әңгіме етеміз. Сонымен...

Өзіңді және басқаларды қалай таныстыру керек? Өзіңді таныстыру негізі оңай шаруа емес. Бірақ таныспай араласып, сөйлесіп кету де мүмкін емес. Сондықтан танысу кезінде ұялмау керек. Ыңғайсыз жағдайға қалмас үшін мынаны білген жөн:

- Кішілер үлкендермен бірінші болып танысады, ал әйел адамдар ер адамдарға бірінші болып таныспайды.
- Өзіңді таныстырып тұрып танысушы адамның көзіне күлімдеп қарағаның жөн. «Сенің атың кім?» деген сұраққа, атыңды анық айтып, жауап берген дұрыс болады. Өзіңді таныстырғанда аты-жөніңді, кім екеніңді анық етіп айт. Егер сенің қасыңда сенің жолдасың не досың, т.б. болса, «менің қасымдағы – менің жолдасым. Аты – Данияр. Екеуміз бір сыныпта оқимыз» деп таныстырғаның дұрыс. (Бұл мысал үшін, сен әрине, өз досыңның аты-жөнін айтасың ғой).
- Егер сен қонаққа танымайтын адамдардан кейін кешігіп келсең, үйдің иелеріне амандас. Үй иелері сені қонақтарға өздері таныстырады. Сонан соң көпшілікке жалпы «сәлеметсіздер ме» деп амандасуға болады.
 - Қонақтарды таныстырғанда, ең бірінші кішкентай балалардан

бастап, содан кейін үлкендерді таныстыру қажет. Адамдардың аттарын анық айт. Әр адам өз атының дұрыс айтылғанын ұнатады. Егер атын немесе тегін дұрыс атамасаң, кешірім сұрағаның абзал.

Сонымен, біліп алайық

- Қыздарды ер адамдар таныстырады, ер адам қызбен танысуға өзі ниет білдіріп, қолын созады.
- *Жасы үлкендер жасы кішілерді таныстырады.*
- *Бастық адам өзінің қызметкерлерін таныстырады.*
- *Қонақтағы адамдарды үйдің иесі таныстырады.*

Ал, кейбір жағдайда әйел адамның лауазымы (қызметі) дәрігер, журналист, профессор, т.б. болса, өздерін еш қысылмай еркін таныстыра алады.

Таныстырғанда «танысқанымға қуаныштымын», «мен де», «өте жақсы» деп айту қажет. Егер ол адамды бұрын білсеңіз: «жақын танысқанымға қуаныштымын, сіз туралы көп естігенмін» деп, жылы жүзбен күлімсіреп, дауысты анық етіп шығару керек.

Қонақтан, немесе көп адамдармен танысқан жерден үйге келген соң, танысқан адамдардың аты-жөнін, кім екендігін, қашан, қай жерде танысқаныңды жазып қой. Ұмытып қалмас үшін көзің түскенде, оқып, есіңе түсіріп отыр. Кейін кездескенде, таныс адамды танымай қалсаң ұят болады.

1. Адамдармен танысқанда шын пейіліңмен таныс, менсінбеушілік сияқты мінезді саналы, ақылды, мәдениетті адам көрсетпейді.
2. Жаңа танысқан ортада өзіңді өте мәдениетті ұста. Артық әңгімеге араласпа, аз сөйлеп, көп тыңда. Әр жерде өз орныңды біл.
3. Егер танысқан адамдардың ішінде әңгімесі жақсы, өнегелі адамды көрсең, «сізбен танысқанымға қуанып тұрмын, әңгімеңіз маған қатты ұнады» деп ризашылық білдірген дұрыс.

Анасы мен баласының диалогы

Баласы: – Ана, ата деген кім болады?

Анасы: – Атаң сенің ардақты,

Әкесі ол әкеңнің.

Айтар сөзі салмақты,

Атасы ол ұлымның.

Баласы: – Ана, әже деген кім болады?

Анасы: – Әжең – мейірім шуағы,

Төрімізде тұрағы.

Анасы ол әкеңнің

Бізбен бірге тұрады.

Баласы: – Ана, нағашы деп кімді айтады?

Анасы: – Ақылыңнан айналдым,

Нағашың – алтын тірегің,

Анаңның бауыр, туысы.

Тілегін тілеп жиеннің,

Тасыған әркез ырысы.

Баласы: – Ана, бауыр деген кім болады?

Анасы: – Бауыр сенің – туғаның,

Арқа сүйер тірегің.

Алда талай өмір бар,

Бауыр болар қорғаның.

Қамшы сөздер:

Танысу, таныстыру – мәдениеттің әліппесі.

Танысқанда кеудеңді көтерме, қолыңның ұшын берме.

Танымайтын адамға сырыңды айтпа.

Ешқашан ешкім туралы гайбат сөз айтпа.

ТЕЛЕФОНМЕН СӨЙЛЕСУ

Достым, қал-жағдайыңды білейін деп едім? Қалайсың? Сұрайын дегенім мынау еді. Сен телефонмен хабарласып, жақсы сөйлесе аласың ба? Келесі сабағымызды телефонмен сөйлесу әдебіне берсек. Қалай қарайсың?

Ендеше сабағымыз телефонмен сөйлесу әдебіне арналады. Сонымен...

Достым, қазіргі заманды телефонсыз елестету мүмкін емес. Тіптім ұялы телефон да әрбір адам да бар. Бұрынырақта телефон болмаған кезде, адамдар бір-бірлерімен барып-келу арқылы хабар алысқан. Бір адам көрші ауылға барса, ол кісіге сол ауылдағы басқа таныс емес кісілер де сәлем бере келіп, қонақтың аулындағы туыстарына сәлем айтып, сәлем-сауқыт беріп жіберетін болған.

Ал, қазір тіпті Жер деген планета кіп-кішкентай-ақ болып қалғандай. Себебі Жердің бір шетінен, мысалы Америкадан түр-түсіңді көріп отырып та сөйлесе бересің. Бұл бір жағынан өте жақсы. Екінші бір жағынан, адамдар жүзбе-жүз бірімен бірі көріспейді. Қарым-қатынас алыстап барады.

Ұялы телефонымен адамдар барлық жерде сөйлесе береді. Тіпті автобустарда шырылдаған телефон үні, айғайлап жұрттың көзінше жеке шаруаларын айтқан адамдардың сөздері жолаушылардың жүйкесін тоздырады. Ондай кезде: «Мен кейінірек хабарласамын» деп, не болмаса, түсіп қалып сөйлесу қажет. Төмендегі кеңестер артық болмас деп ойлаймын.

- Ең алдымен телефонмен сөйлескенде кішіпейіл болып, барынша қысқаша сөйлес. Телефонмен қысқаша сөйлесіп, кездескен кезде әңгімелескен жөн.
- Телефон қоңырауын естіп, алло деп айтып, сәлеміне жауап беру керек.
- Қоңырау шалған адам телефонға біреуді шақыр десе, сенің – «бұл кім?», не болмаса – «саған ол неге керек?» деген сияқты сұрақтарың мәдениетке жатпайды. Қажет нәрсені қоңырау шалған адамның өзі айтады. Ал сұраған адам үйде болмаса: «ол кісіге не деп айтайын?» деген жауабың орынды болады.

- Қоңырау шалған кезде бос болмай, сөйлесе алмайтын жағдай болса, онда «кешіріңіз, мен сізге кейін өзім хабарласамын» дегенің дұрыс. Бірақ кейін ұмытып кетпеуің керек.
- Нөмірді дұрыс термей қателесіп телефон шалған адамға: «кешіріңіз қате тердіңіз» деп, ашуланбай жауап бер. Өйткені сенде де сондай жағдайлар болады ғой.
- Телефон нөмерін есте сақтап қалмасаң, күмәнің болса, қоңырау шалма. Ал егер қате теріп қалып, жауап берген адамға: «бұл кімнің телефоны, қайда түстім?» деп сұрақ қоймау керек. «Кешіріңіз, мен қателесіппін» деп айту керек.
- Қоңырау шалғанда бірінші сәлемдесіп, сонан кейін өзіңнің кім екеніңді айтқаның жөн болады.
- Қоңырау шалғанда «уақытыңызды бөліп тұрған жоқпын ба, сөйлесе аласыз ба?» деп сұраған дұрыс.
- Телефонмен сөйлесу біреудің шаруасынан бөлу, уақытын алу екенін есте сақтаған дұрыс. Сондықтан телефонмен сөйлесу тек қажет болғанда ғана қоңырау шалу керек.
- Жасы кішілер үлкендерге телефон шалып, «сіздің жағдайыңызды, денсаулығыңызды білейін деп едім. Сізді (сіздерді) (әже, аталарға) қатты сағынып жүрмін. Алдағы демалыста барамыз» десеңдер, үлкен кісілер қуанып қалады. Қандай да болса, адамдарға қуаныш сыйлаған жақсы емес пе?

Қамшы сөздер:

- Әдептің басы – дұрыс сөйлесе алу.
- Телефонмен өте қажет кезде ғана сөйлесу қажет. Бос әңгіме айтып, басқалардың уақытын ұрлау – әдепсіздік.
- Телефонның (әсіресе ұялы телефонның) адам денсаулығына зияны ұшан-теңіз..
- Өмір деген – уақыт. Уақытыңды телефонға байлап қойма.

ОН ЖЕТІНШІ САБАҚ

ДҰРЫС СӨЙЛЕСЕ АЛУ

Сәлем, менің ақылды достым! Мәдениетті сөйлесуді сен білесің ғой. Сонда да артық болмас, келесі сабағымызды дұрыс сөйлеу әдебіне арнасақ. Қалай қарайсың? Сонымен...

Менің ақылды досым, байқайсың ба, мына тіршіліктегі ең көп те, мәнді де әрекет – сөйлесу яғни диалог. Сен дүниеге келе салғанда, сен сөйлей алмайтын кезде де сенімен анаң, әжең, әжең, атаң, бәрі сөйлескен. Сен көзің бақырайып, түсінген кейіп білдірсең, үлкендер мәз болып қуанатын. Иә, үлкендер сенімен тынбай сөйлесіп жүріп, саған сөйлеуді қалай үйретіп алғандарын өздері де сезбей қалады. Содан бері сен сөйлеп келесің... Ендігі жерде қалай сөйлегенде сені мәдениетті, ақылды, дана бала дейді? Ол үшін осы сабақты дұрыс сөйлесе білуге арнаймыз.

Кішіпейілділік – мәдениеттіліктің әліппесі

- Достым, әңгімелесе алу – өнер. Әңгіме айтқанда шындықпен сөйлеуге тырыс. Өзің жақсы білмейтін ақпараттарды сенімді түрде айтпа.
- «Мен шын айтып тұрмын», немесе қатты эмоциянды білдіріп, қызарақтап, дәлелдеп сөйлеме. Онда сені қызба адам деп ойлап қалады.
- Тыңдап үйрен.
- Егер саған қарап біреу сөз бастаса, сен қолың бос болмаса да, істеріңді жиыстырып, сөйлеген адамға қарап, әңгімеге дайын екеніңді сездіруің керек.
- Әңгімені мұқият және соңына дейін тыңдау керек. Әңгімені бөлме, әңгіме арасына сөз қосып дұрыстама. Кей кезде, кейбір адамдарға әңгімесін айту керек екенін есте ұстаған жөн.
- Бірнеше адам әңгімелесіп отырғанда, саған қарап айтылмаған сөзге араласпа, жауап қайтарма.
- Сен қатысып отырған әңгіме арасында саған жақпайтын және

ашуландыратын сөздер айтылса, әңгімелесуді тез арада тоқтату керек. Бірақ ашуланбай доғарған жақсы.

- Әңгімелесушілер күліп, мазақтап сөйлесіп жатса, әңгіменің бағытын басқа әңгімелерге бұру керек. Себебі ондай әңгіменің аяғы дау-жанжал болып кетуі мүмкін.
- Сөйлесіп отырған адамның әңгімесін ынтамен тыңдап, бірге қатысып сөйлескен дұрыс, әңгіме айтып отырған адам сенің ынтамен тыңдап отырғаныңды біліп отыруы керек.
- Егер бір жаққа кетуге асығып тұрсаң, жақсы мінезбен кешірім сұрап, әңгімені келесі жолы жалғастыратыныңды айтқаның дұрыс.
- Егер әңгімелесуші адам құнды ақпараттарды айтса, сөз аяғында рақмет айтып, әңгіменің өзің үшін өте пайдалы болғанын жеткізгеннің айыбы жоқ.
- Жеңіске жететін адам сабырлы болады. Сөйлесіп отырғанда қолыңды көп сермеп, түр-түсіңді көп өзгертпеуге тырыс.

Достым, саған бақыт әкелетін құпияны білгің келе ме? Онда тыңда:

Ол – жақсы сөйлеу, сөйлесе алу. «Жақсы сөз – жарым ырыс» деген даналық сөзді ұмытпа.

Бала кезден жақсы сөйлеуді үйренсең, есейгенде көп қиындық көрмейсің.

Тамшы сөздер:

Әлемде жаңалық тапқандардың, өнер адамдарының және жақсы сөйлеген шешендердің аты қалады.

Сөздің де салмағы бар. «Ауыр сөз», «жеңіл сөз» деген. Жақсы бала сөз мәнісін түсінеді.

ОН СЕГІЗІНШІ САБАҚ ҚОҒАМДЫҚ ОРЫНДАРДА

Сәлем, достым! Бүгін біздің сабағымыз қоғамдық жерлерде адам өзін қалай ұстау керек екендігін әңгімелейміз. Соныменен...

Қоғамдық орындар деген қандай орындар? Ол – сенің отбасыңнан басқа ортадағы өмірің. Олар: мектеп, бала-бақша, театр, мейрамхана, қоғамдық көліктің іші, т.б. ...

Адам баласы өз өмірінде қоғамдық орындарда өте көп болады. Солай емес пе? Ендеше біз өзімізді сондай орындарда қалай ұстауымыз керек?

Сен өз үйіңнен (кішкене әлеміңнен) көшеге шыққанда (үлкен әлемге) не болмаса мәдениет ошағына, адамдар көп жиналған орындарға барғанда кейбір ұстанымдарды есте сақтағаның жөн. Мынандай жағдайлардың болмағаны дұрыс.

- Қоғамдық көлікте қарт адам тұрып, жастардың отырғаны – ұят.
- Мейрамханаға келген қонақ пышақты не қасықты аузымен жалағаны – ұят.
- Қоғамдық орындарда, абайсызда, мұрныңды шұқығаның – ұят.
- Қасындағыларға айтып жатқан әңгімелерің ұнамаса да, сенің әңгімелеріңді жалғастыруың – ұят.
- Сенің мамаң немесе бейтаныс жасы үлкен адам ауыр сумкасын әрең көтеріп келе жатқанда сенің қарап тұрғаның – ұят.

Осындай келеңсіз жағдайларға жол берсең, сенің қоғамдағыларды сыйламағандығыңды білдіреді. Олардың сені сыйлайтынын күтіп қажеті жоқ. Өзін өзі жақсы ұстау, қонаққа, не болмаса концертке барғанда ғана дұрыс киіну керек деген адам қателеседі. Ақжарқын, салмақты, сүйкімді болу басқа адамдардың арасында ғана емес, ең бірінші үйде, отбасыңда және мектепте сондай болу керек. Өз үйінде әдепсіз болған адам қоғамдық орындарда әдепті болмайды. Егер болса, ол екіжүзді адам болып саналады.

Қамшы сөздер:

- Отбасында тәртіпсіз баланың үйдегілерге ғана емес, көпке залалы тиеді.*
- Анасына жаны ашымаған адам – жатты жарылқамайды.*
- «Мен өзім білемін» деп әдепсіздік жасаған адам, ата-анасына ғана емес, еліне ұят келтіреді.*

□ *Ұят деген – адамның өмір бойы өзімен бірге жүретін бойтұмары.*

ОН ТОҒЫЗЫНШЫ САБАҚ

АВТОБУСТА, ТРОЛЛЕЙБУСТА, ТРАМВАЙДА ...

Сәлеметсің бе, достым! Бүгін біз сабағымызда автобуста, троллейбуста және трамвайда өзін өзі қалай ұстау керек екендігін әңгіме етеміз. Сонымен...

Қоғамдық көліктерде кімдер жүреді? Иә, қарт адамдар, жұмысқа асығып бара жатқан үлкен адамдар, бала-бақшаға балаларын тасып жүрген, әрі жұмысына кешікпеуді ойлап бара жатқан ата-аналар, т.б. Бейнелеп айтсақ: «Тіршілік деген әлемнің кейіпкерлері»... Қымбатты досым, сен әлі кішкентайсың, бірақ білуге тиісті бір нәрсе бар. Ол – өмір, өмірді сүру. Жақсы өмір көп еңбек етуді, тер төгуді талап етеді. Сондықтан да адамдардың өмірін жеңілдету үшін әр адам тәртіпті, мәдениетті, ақылды болу керек. Соның бір жолы – қоғамдық көліктердегі адамдар мәдениеті.

Қоғамдық көлікте өзін өзі ұстау ережесі

- Қоғамдық көлікке кіріп бара жатқанда адамдарды шынтағымен итермей, ең алдымен қарт кісілерді, қыздарды (егер сен ұл болсаң) жіберіп, оларға көлікке кіруге көмектесу керек.
- Кірген жерде тұрып қалма, егер келесі аялдамада түспесең, ортаға қарай өтіп кет.
- Мәдениетті адам үлкендерге, кішкентай балаларға, әйел адамдарға орын береді.
- Қоғамдық көлікте киімдегі қарды қақпау керек, тамақ не болмаса балмұздақ жеуге болмайды, үлкендерге темекі шегуге де болмайды.
- Қоғамдық көлікте шашты тарауға, тырнақты тазалауға, мұрынды, тісті, құлақты тазалауға болмайды.
- Газетті ашып оқымайды, не болмаса көршінің газетіне, кітабына карамаған дұрыс, жалпы көзге зиян болмас үшін қоғамдық көлікте оқымаған

дұрыс.

- Көліктегі адамдарға тесіліп карамау керек, салмағыңмен біреуге қисаймай, итермей тұруға тырыс.
- Көлікке кірген кезде арқаңдағы сумканы, рюкзакты шешіп, қолға алу керек, өйткені адамдарға кедергі жасауың, кей кезде киімдерін былғап қоюың мүмкін.
- Көлікте келе жатып қолыңда гүл не болмаса торт болса, түрегеп тұрсаң, отырған адамға «ұстай отырыңызшы»,– деп сұрауыңа болады.
- Көлікте қатты әңгімелесіп, күліп өз мәселелеріңді айтып достарыңмен сөз жарыстыруға болмайды. Біреулер ескерту жасаса, оларға қарсы ашуланып сөз қатпа.
- Ата-аналар кішкентай балаларының аяқтарымен киімдерді, орындықтарды былғауға болмайды.
- Көлікке үлкен заттарды, пакеттерді алып кірмеуге тырыс. Егер алып жүретін болсаң, автобустар бастау жүретін кезде алып жүр. Ал ұзын үшкір (мысалы шаңғы) заттарды қорабына салып алып жүру керек.
- Мысық, құстарды көлік ішінде қорапқа салып алып жүру керек. Иттерді тұмсықжапқышпен алып жүру керек.
- Көліктен шығуға алдын ала дайындал. Алдағы тұрған адамнан: «келесі аялдамадан түсесіз бе?» – деп сұрап, адамдардың арасынан ақырын жол тауып, кешірім сұрап шыққан дұрыс.
- Көліктің ішінде, көпшіліктің көзінше телефонмен қатты сөйлесуге болмайды.
- Құлақтығынымен музыка тыңдап тұрсаң да, даусын бәсеңдетіп қой, себебі ол басқа адамдарға есітіліп, жағымсыз әсер тудырады.
- Егер ер адам мен әйел адам көліктен шығатын болса, бірінші көліктен ер адам шығып, содан соң әйелге шығуға көмектеседі.
- Барлық көлікте сабырлы болып: «Рақмет, жақсы» деген сөздерді айтқан адамдар мәдениетті, мейірімді адам екен деген ризашылыққа ие болады.

Тамшы сөздер:

- Ақылдылықтың белгісі – үлкенге құрмет көрсету.*
- Даналықтың белгісі – кішіге жол көрсету.*
- Мейірімділіктің белгісі – ұлтыңды ұлықтап, халқыңды сүю.*
- Мінездің көркемдігі – барлық жерде өзіңді мәдениетті ұстау.*

ЖИЫРМАСЫНШЫ САБАҚ

МУЗЕЙДЕ

Сәлем, дос! Сен музейге, көрмелерге барғанды жақсы көретін шығарсың? Ендеше мен саған осындай жерлерде өзін өзі қалай ұстау керек екендігін дос ретінде айта кетейін. Дайынсың ба?

Музейге, көрмелерге барғанды әдетке айналдыр. Онда барғанда экспонаттардан адам қолымен жасалған сұлулықтарды, өнер туындыларды тамашалайсыңдар. Өзің сияқты көп адамдарды көресіңдер. Оларды сырттарынан бақылап қарасандар, өнерге құштарлық деген не деген сұраққа жауап аласыңдар. Өнердің адам жанын тәрбиелеуге қатысы бар. Адам мәдениеті өнерден бастау алады.

- Музейде, сурет көрмелерінде басқа келушілерге кедергі жасама.
- Қатты сөйлемей, аяғыңды сүйретпей жүр.
- Жөтеліп қалсаң, залдан шыға тұр.
- Денеңмен экспонаттарды қалқалама.
- Экспонаттарды қолмен ұстама, қызығып тұрсаң да қолыңды тигізіп бүлдіріп алма. Шыныларын да қолмен ұстауға болмайды.

Ол жерде адамдар еркін жүргенімен, қатты күлуге, қатты сөйлесуге болмайды. Көрме қызметкері сенімен бірге жүріп, көрсетсе, ол кісіге көрмеден алған әсеріңді айтып, рақмет айт және табыстар тіле.

Қамшы сөздер:

- Өнерді түсіну үшін де талап пен ынта керек.*
- Кішкентай кезіңнен жақсылыққа, сұлулыққа құштар бол. Ол кейін үлкен адам болғаныңда пайдасы болады.*
- Өнерлі адамның келешегі үлкен.*
- Өнерді сен ізде, тап, биіктерге ұмтыл.*
- «Менде өнер жоқ» деп, өзіңді жауып тастама.*
- Өзіңнен өнер ізде.*
- Экспонатты көру аз, ойлану қажет.*

ЖИЫРМА БІРІНШІ САБАҚ

СЕН КИНОТЕАТРДАСЫҢ

Достым, сен кино көруді жақсы көресің бе? Кинотеатрда өзін өзі қалай ұстау керек екендігін білесің бе? Білмесең, осы сабақ саған арналады.

Киноны көбінде үйдегі теледидардан көресіңдер. Бірақ кейбір кезде бір жаңа фильмдерді сыныптас достарыңмен, кейде мұғалімдеріңмен бірге кинотеатрдан да көресіңдер ғой. Киноны үлкен экраннан көргенде ерекше әсерлі болады. Достарыңмен бірге кинотеатрға, музейге, парктерге бару сендердің достық қарым-қатынастарыңды бекітіп, бір бірлеріңді тереңірек тануға мүмкіндік туғызады. Солай емес пе!

Соныменен...

Кинотеатрда

Қазір балалар кинотеатрға барғанда әр түрлі тағамдар алып барады, шырындар, сусындар алып кіреді. Оны сықырлатып жеп отырғанда айналадағы отырғандарға едәуір жағымсыз әсері болады. Және қағаздарды, босаған сусын құтыларын отырған орындықтарының астына қалдырып кетеді. Достым, осы дұрыс па? Әрине, дұрыс емес. Кинотеатр да қоғамдық орын емес пе? Әр адам мәдениетті болуға тиіс.

- Егер бас киімің артта отырған көрермендерге кедергі болса, алдын ала шешіп қою қажет. Бұл ережені ұлдар ғана емес, қыздар да солай істеулері керек.

- Егер басқа біреу бас киімін сен үшін шешіп қойса, рақмет айт.
- Көріп отырған фильмді талқылап әңгімелеспе, көріп отырған адамдарға кедергі жасайсың. Көрермендер сенің талқылағаныңды есту үшін емес, кино көру үшін келгендерін ұмытпағаның дұрыс.
- Кино басталған кезде ұялы телефонның даусын басып не өшіріп қойған дұрыс болады.
- Егер сыртқа шығу керек болса, қасыңда отырған адамдардан кешірім сұрап, жылдам шығып кету қажет. Шыққан соң қайта кіріп мазаламаған дұрыс.

Бұл ережелерді театрға барғанда да, концерт залдарында да ұстанған артық болмайды.

Тамшы сөздер:

Қайдан, қай жерден үйренемін деме, көрген киноңнан да, сөйлескен адамнан да, болған оқиғадан да өзіңе бір тағылым боларлық нәрсе алуға тырыс.

«Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен» деген халық даналығы бар, соны есіңе сақта.

Көрген – көрген жеріңде қалса, естіген – естіген жеріңде қалса, саған да, қоғамға да пайдасы жоқ болғаны.

ЖИЫРМА ЕКІНШІ САБАҚ

ГҮЛДІ ДЕ ДҰРЫС СЫЙЛАЙ БІЛУ КЕРЕК

Достым, гүл сыйлау деген жақсы құрмет екеніне таласпайтын шығарсың? Гүл табиғаттың бір көркем жаратылысы емес пе?! Кішкентай сәбиден бастап, еңкейген қарияға дейін гүлді жақсы көреді. Біздің халқымыз: «Гүл өссе – жердің көркі, қыз өссе – елдің көркі» деп тегін айтпаса керек. Ертеректе ата-бабаларымыз гүлді базардан, дүкендерден сатып алмаған, даланың гүлін

тарту еткен. Ал қазіргі кезде дәстүрге айналды. Көбінде қалалық жерлерде гүлді арнайы гүл базарларынан, дүкендерінен сатып алады. Ал ауылдық жерлерде гүлдің орнына басқа да сыйлықтар жасайды. Гүл арқылы адамдар бір бірлеріне қуаныш сыйлайды, қуанта біледі. Гүлді ұсынғанда сенің жүзіңде қуаныш тұрсын. «Мерекенізбен», «Туған күніңмен», «мерей тойыңыз құтты болсын!» т.с.с. сөздерді айтып, гүлді ұсынғаның дұрыс. Гүл сыйлаудың да өзіндік ерекшеліктері бар.

- Егер достарыңа (егер ол қыз бала болса) ашық та, нәзік гүл сыйлауға болады.
- Өзің жақсы білетін туысың болса, ол қандай гүлді жақсы көрсе, ойланбай-ақ сондай гүлді сыйла.
- Анаңа раушан, не болмаса анаңның өзі ұнататын гүлді сыйлағаның абзал.
- Апайыңа қызыл немесе қызыл сары ашылмаған раушан гүлін сыйлаған дұрыс.
- Ер адамдарға қоюлау түсті раушан гүлін сыйлау керек.
- Дәстүр бойынша сыйлайтын гүлдестеде гүлдер саны үш, бес, жеті немесе тоғыз болуы керек. Егер бір ғана гүл болса, ол ерекше жақсы, үлкен болуы керек.
- Гүл сыйлаған кезде сыртқы қағазынан алып ұсыну керек, егер гүл арнайы безендірілген болса, онда солай сыйлай береді.
- Гүлдестені көшемен гүлін жоғары қаратып алып жүреді және жоғары қаратқан күйі сыйлайды.
- Бөлмеде өсетін қыш ыдыстағы гүл жақсы таңдау болып табылады, бірақ сыйлайтын адам ұнататынын алдын ала білген дұрыс.
- Сыйлаған гүлдерді қонақ күтетін бөлмеге суға салып қою керек.
- Егер өзіңе гүл сыйласа, қуанып қабылда. Қуанғаныңды білдіріп, рақмет айтуды ұмытпа.
- Гүл таңдағанда сенің талғамың, гүлді сыйлайтын адамға құрметің байқалады. Сол үшін жақсы гүлді таңдау керек.

- Гүл алғанда таңдамай, «ей жарайды» деп алмау керек. Одан гүл сыйламағанның өзі жақсы.

Тамшы сөздер:

Адамның мейіріміне адам ғана емес, табиғат та, гүлдер де зәру. Сол себепті мейірімді бол.

Гүл өсірсең – гүлге қара қыз өсірсең – қызға қара, ұл өсірсең – ұлға қара, Қарамасаң бәрі бекер.

Гүлдің түрі, түсі, әдемілігінен оны таңдаған адамның ниеті көрінеді.

ЖИЫРМА ҮШІНШІ САБАҚ СЕН ТАЛАНТТЫСЫҢ!

Досым, сен өзіңді, өзіңнің бойыңдағы талантыңды ашуға тиістісің. «Менің бойымдағы талантты біреу ашады» деп ойлама. Бала-бақшада, мектепте әр түрлі кештер болады, сонда ән айту керек, би билеу керек, тіпті рөлде ойнап, артистік қабілетіңді де шыңда. Неге саған өз өнеріңді көрсетпеске? Мүмкіндік туып тұр...

Достым, байқадың ба, бүгінгі сабағымыз сенің бойыңдағы талантты ашуға арналады. Сабағымыздың тақырыбы – «Сен таланттысың!»

Сахнадан қорықпа. Өзіңді еркін ұста. Сахна адамды тәрбиелейді. Біріншіден сахнаға шығатын адам сөзге, өнер түріне алдын ала дайындалады. Үйде дайындалған кезде айнаға қарап дайындалып үйрен. Әбден жаттығып болған соң, үйде анаңа, немесе үйдегі өзіңе жақын адамдарға өнеріңді көрсет. Ұялма, қателігіңді айтса, оған ренжіме. Ол саған үлкен достық. Сондай дайындықтан соң, сахнаға шығу қорқынышты болмайды.

Сахнаға шыққанда аяғыңды нық басып, еңсеңді көтеріп шық. Көрерменге қолыңды кеудеге қойып, сәл еңкейіп сәлем бер. Сәлеметсіздер демейсің, үнсіз басыңды игеніңнің өзі жеткілікті болады. Егер сен жүргізуші болсаң,

сахнаға шығатын адамның аты-жөнін және орындайтын шығармасын анық, түсінікті етіп айт. Ал егер өзің орындасаң, артынан халыққа құрмет көрсетуді ұмытып кетпе.

Достым, қазірден бастап жұрттың алдына шығып үйрене бер. Болашақ өмірде оның керегі де пайдасы да болады.

Тамшы сөздер:

Өнерсіз адамды Алла жаратпаған. Сол себепті өз бойыңдағы өнерді жарыққа шығар.

Ұялшақтық - өнердің қас жауы.

Қателесуден қорқатын адам жеңіске жете алмайды.

Бағыңды сынау – ұят емес, жігерлілік.

**ЖИЫРМА ТӨРТІНШІ САБАҚ
ӨЛЕҢДІ ҚАЛАЙ ОҚУ КЕРЕК?**

Достым, өлең оқу да – өнер. «Өлең – сөздің пашасы» деген Абай. Түсінесің ғой, сөздің патшасын өз дәрежесінде оқу керек. Оның әр шумағында ғана емес, әр тармағында, бунағында сыр бар, ақынның ішкі демі, қуанышы мен күйзелісі, сыры мен мұңы бар. Соны білу керек. Мысалы мұңлы өлеңді көңілденіп оқуға болмайды және керісінше. Ол үшін бірнеше қайталап өлеңді оқы, егер түсінбесең мұғаліміңнен, ата-анаңнан сұрап ал. Егер тіпті өлеңдегі бір сөзді түсінбесең, өлеңді оқып тұрғанда сол сөзді басқаша екпінмен қате оқуың мүмкін.

Өлеңді жаттап алғанда да, мәнін, ішкі сырын түсініп алмасаң, тез ұмытып, не шатасып айтатын боласың. Ал түсініп алсаң, ол өлеңді ешқашан ұмытпайсың. Ол сенің бөлшегіңе айналған сияқты болады. Өлеңді көп оқып, жаттап алған адам оны дәл оқу керек кезде оқыған адамнан гөрі жақсы оқиды.

Тамшы сөздер:

Өлең – сусыныңды қандырап таза бұлақтың суы сияқты. Оқыған сайын жүректің шөлі қанғандай болады.

Өлең – теңіздің толқыны сияқты, қайықты тербегендей адамның сезімін тербейді.

Өлеңде ақынның жүрегінің дүрсілі, көңілінің қайғысы мен қуанышы бар. Оны түсіну керек.

Өлеңді сабырмен, анық, тебірене отырып ойлы оқыса, тыңдарманның жүрегіне жетеді. Тым-тым әсірелеп оқуды да тыңдарман қабылдай алмайды.

ЖИЫРМА БЕСІНШІ САБАҚ

ЕГЕР ТУҒАН КҮНІҢДІ ТОЙЛАСАҢ?..

Достым, әр бала өзінің туған күнін жақсы көреді. Солай ғой... Себебі ата-ана, туыстары, достары сыйлық әпереді, туған күнді мереке сияқты атап өтеді. Осыған байланысты да бір сабағымызды арнасақ, қарсы болмайсың ба?

Туған күн деген – айтулы күн. Ол сені бір жасқа есейтіп өсіретін күн. Адам баласы өскен сайын ақылды болады (болуға тиіс). Себебі бір жылда ол қаншама ақпараттарды тыңдайды, көреді, қаншама сөздерді үйренеді, ұстазынан, ата-ана, туыстарынан өмір өнегесін үйренеді, жақсыны да жаманды да, қуанышты да қиындықты да көреді. Солай, бойы да, ойы да өседі. Сол себепті кішкентай кезіңнен ойланып үйрен. Мен қай жағынан өстім, не білдім, бір жылдың ішінде қандай жақсы, қандай жағымсыз нәрселерді жасадым деген сұрақты өзіңе қойып, жауап беріп үйрен.

Кейбір балалар туған күнінде ата-анасынан үлкен сыйлықтарды алып беруді талап етеді. Жалпы ол дұрыс емес. Ата-анаң сені өмірге алып келгені, саған жақсы тәрбие бергені – үлкен сыйлық. Сол үшін ата-анаң өз туған күнінде сен құрмет көрсетіп, сыйлық жасасаң болады. Олар саған қандай сыйлық дайындаса да сен ренжімей, қуанып қабылда. Достарың да сыйлық

алып келсе, аз, көп демей қабылда. Себебі сенің достарың да әлі сен сияқты, олар саған сыйлық жасау үшін ата-анасынан ақша сұрайды. Ал сен білесің барлық адамдардың жағдайы бірдей емес. Сол себепті де сыйлықты әр бала өзі қолдан жасап, не тамаша сурет салып, өлең жазып жасауға да болды.

Достым, туған күнінде жылда тортқа шырақ жағып, оны үрлеп өшіріп жүрген шығарсың. Оны Батыстың киноларынан көресіңдер ғой, бірақ негізінде ол дұрыс емес сияқты. Бізде шырақ жаққанды дұрыс көргенмен, өшіргенді жаман ырымға балайды. Қазақта: «шырағың жансын, отың өшпесін, әкесі жаққан отты баласы өшірмесін» деген аталы сөздер бар. Түсіндің бе? Енді отыңды өшірме, шырағың жансын.

Достым, туған күніне кімдер келді, қандай жақсы сөздер, тілектер айтты, қандай сыйлық жасады? Соның бәрін қойын дәптеріңе жазып жүр. Ол сенің өміріңнің жақсы естеліктері болады.

- *Әр жылғы туған күніңді, келген қонақтарды, өзіңе қатты әсер еткен жағдайларды қойын дәптерге жазып қой.*
- *Туған күнінде өмірге алып келген анаңа құрмет көрсет, рақмет айт.*
- *Туған күнінде ашуланба, жылама, себебі алдағы бір жылға бағдарлама жасалады.*

Туған күнімді ата-аналарым жасау керек деп, өзің қатысушы ғана болып жүрме, қызық ойындарды өзің ұйымдастырып, келген қонақтарға өскендігіңді, көп нәрсе білетіндігіңді, ата-ана, достарыңды сыйлай алатыныңды көрсет.

Тамшы сөздер:

- Туған күн – бір жасқа есеп беретін күн.*
- Туған күн – достарың мен туыстардың ақ тілегін алатын күн.*
- Туған күн – ақыл биігіне бір саты жоғарылайтын күн.*

ЖИЫРМА АЛТЫНШЫ САБАҚ

НАУРЫЗ МЕРЕКЕСІ КЕЛДІ!

Достым, Наурыз мерекесіне қатты қуанасыңдар емес пе? Себебі адамдардың бәрі қуанады, сонан соң наурыз мерекесі оқушыларға көктемгі демалысты да ілестіре келеді.

Наурызды Шығыс халықтары жылдың басы, күн мен түннің теңелген күні қасиетті күн деп санайды. Қыстан қысылып шыққан тіршілік иелеріне жан кіріп, қар кетіп, жер жібіп, мал төлдеп, құстар келіп, құрт-құмырскалар тіріліп, жаңа өмірдің тіршілігі басталады. Біздің ата-бабаларымыз да Наурыз тойы қарсаңында «Бұлақ көрсең көзін аш» деп, көзі бітелген бұлақтарды ашып, су жүретін арықтарды тазалайтын. Сонан соң «Атадан мал қалғанша, тал қалсын» деп, тал егіп, бауларды қоқыстардан тазартып, жеміс ағаштарының түбін қопсытады. Сөйтіп Табиғат анаға ризашылықпен тағзым жасайды. Ежелгі заманнан-ақ Наурыз тойы тойланған. Ол күні ешкім жұмыс жасамаған, бір үй бір үйге барып, наурыз көже ішіп, амандық-саулықтарын сұрасып, үлкен қария кісілер жастарға, балаларға жаңа жыл батасын беретін болған. Қазір де біздің елімізде Наурыз мерекесі 3 күн бойы тойланады. Оған мемлекетіміз үлкен мән беріп, жалпы халықтық мереке болып атап өтіледі.

Досым, сен де Наурыз мерекесін көріп жүрсің ғой. Ендігі жерде сен де өзіңнің ата-бабаларың жасаған өнегелі істерді жасауға тырыс. Бұлақ көрсең көзін аш, ағаш отырғыз, табиғатты аяла, аулаңды, көшені тазартып, үлкендерге қайырымды көмегінді көрсет. Достарыңмен бірлесе отырып, жоспарлы түрде жақсылық шараларын жүзеге асырыңдар.

Ал, мерекеде міндетті түрде өнеріңді көрсет. Себебі енді сен сахнаға шыққаннан қорықпайсың емес пе!

Наурыз мерекесінің сценарийі

(Бір бала сахнаға жүгіріп шығады)

- Алақай, алақай Наурыз келді!
- Тоқта, сен оны қайдан көрдің?
- Талдан көрдім.
- Талда неғып тұр екен?
- Ән салып тұр екен?
- Кім ән салып тұр екен?
- Нәуірзек құс.
- Е, солай десеші. Мен ойладым Наурыз айы қалай ән салады деп?
- Салады. Дүниенің бәрі ән салып тұр, тау да, тас та, су да. Сенбесең жүр менің атама (әжеме) барайық.
- Жүр барсақ барайық (екі бала атаға (не әжеге) келеді). (Әже рөлінде тәрбиеші немесе жасы үлкен адам ойнауына болады).
- Ата, ассалаумағалейкум. (Сәлеметсіз бе, әже?) (Екі бала атаға қол беріп амандасады)
- О, бәрекелді, өркендерің өссін. Жігіт болды деген осы, аталарыңа (әжелеріңе) келіп сәлем беріп жатырсыңдар. Ал құлындарым, наурыз құтты болсын!
- Рақмет, ата. Сіз бізге наурыз жайында айтып беріңізші. Сіздің немереңіз маған наурызда бар табиғат ән салады дейді. Сол рас па?
- Рас, балам. Жер ана қыс бойы қалың ұйқыға кетеді. Жермен бірге құрт-құмырсқа, бақа-шаяндар, тіпті дәу аюдың өзі ұйқыға кетеді. Құстар жылы жаққа ұшып кетеді. Көктем шығып, наурыз айы келгенде, жер ана қар көрпесін теуіп ашып, ұйқысынан оянады. Жер анамен бірге ұйқыға кеткен аңдар, жәндіктер де оянып, бір-бірімен қауқылдасып амандасып, қуаныштарын бөліседі. Ата жұрттарына алыстан сағынып келген құстар өздерінің туған жерлері туралы әндерін орындайды. Олардың әндерін бар табиғат ұйып тыңдайды. Дүниенің бәрі ән салып тұр деген осы. Ол табиғаттың әніне біздер де қосыламыз. «Қош келдің, әз Наурыз, елімізге ырыс, Жерімізге құт алып кел» деп тілек тілейміз. Тіпті өздеріңдей балалар шаттанып, Наурызға арналған өлең-тақпақтарды, ән, билерін көрсетеді.

Жүріңдер сендердің бақшаларыңа (метептеріңе) барайық, балалардың тамашасын көрейік. (концерттік нөмірлер)

Концерттік номерлер:

1-бала:

Наурыз келді елге,
Наурыз келді жерге.
Қуанды бүкіл тіршілік
Қуана бер сен де.

2-бала:

Күн жылынды, балалар,
Ойнап асыр салайық.
Анамыздың ақылын
Еркелемей алайық.

3-бала:

Бақшаға да барайық,
Жыламайық, қалайық.
Ән сап, билеп ортада
Наурыз тойын тойлайық.

4-бала:

Наурыз, наурыз келе ғой,
Елге сәлем бере ғой.
Қыдыр ата келіп тұр,
Бақыт елге қонып тұр.

5-бала:

Наурызымыз – жыл басы,

Күн менен түн теңескен.
Нұр жауады аспаннан
Кең далама шөп өскен.

Әр бала бір жолдан оқиды:

- Құтты болсын жаңа күн!
- Құтты болсын жаңа жыл!
- Бақыт келсін әр жанға!
- Бақыт келсін әр маңға!
- Оянайық әрқашан
- Бақытты боп әр таңда!

Тамшы сөздер:

- Жылды қуанышпен қарсы алғанға, жыл бойы қуаныш болады.
 - Наурыз – күн мен түннің теңесетін күні, үлкен мен кішінің кеңесетін күні.
 - Наурыз – тіршілік гармониясы.
 - Наурыз күні тілеген тілек қабыл болады..
- Наурызда: «Наурыз құтты болсын, ақ мол болсын, малға мал, жанға жан қосылсын» деп тілек тілеген.*

ЖИЫРМА ЖЕТІНШІ САБАҚ

ҮЛКЕНГЕ ҚҰРМЕТ, КІШІГЕ ІЗЕТ

Достым, бұл сабақта өзімшілдік жаман қасиет екенін әңгіме етсек ... Қарсы емессің бе? Мен көп балалармен әңгімелестім. Сондағы бір ұққаным. Балалар сенімен жасты, сенен үлкендері де: «Біз әлі баламыз ғой, үлкендер бізге қамқорлық жасау керек. Біз өзіміз кішкентаймыз ғой, сондықтан кішкентайларға қандай ізет көрсетеміз?» деп айтады. Байқайсың ба, осындай балалар өскенде өзімшіл, тек маған жақсылық жасау керек деп санайтын болады.

Жоқ, достым, ол дұрыс емес. Саған жақсылық жасағандарға сен онан да көп жақсылық жасап үйрен. Ауырмайтын адам болмайды. Кейде ата-аналарың да ауырып қалады, сонда аналарыңның не әкелеріңнің жағдайын сұрап, көмектесіп, дәрісін, сұраған затын алып беріп, көрпесін қымтап жауып, қасында отырып, көңілдеріңді білдірсеңдер, ол кісілер қандай қуанар еді. Кішкентайларға да көмектесіп, жыласа жұбатып, құласа көтеріп, киімін кигізіп жіберсеңдер, сендер үшін қиын жұмыс емес қой. Досым, өзіңді ғана ойлама, өзгелерге де жақсы болсын деп ойла, біреулердің жеңісіне, жақсылығына іштарлық жасама. Ондай жаман қасиеті бар жолдастарың болса, айтып түсіндір, өзіңнің жақсы мінезің арқылы қасындағыларды да тәрбиелеуге болады. Соны естен шығарма.

Қосымша оқу үшін

Бата алған Әміржан

Аулада екі бала доп ойнап жүр. Күннің ыстығына да қарайтын емес, кезектесіп қақпаға тұрады. Екеуі: «Шіркін-ай, балалар көп болып, нағыз футбол ойнасақ қой» деп, армандап қояды. Бір кезде қақпада тұрған Әміржан жүгіре жөнелді. Айдар болса, аң-таң.

- Әміржан, сен қайда кеттің?

- Қазір,-деді Әміржан.

Әміржан жүгірген бойы барып, бір апаның қолынан ауыр сөмкесін алды. Екеуі бірдеңе деп сөйлесіп барады.

Айдар: «Ауылдан келген туыс апасы шығар, себебі Әміржанның өз әжесі үйінде ғой» деп ойлады. Бір кезде Әміржан жүгіріп келді де, қақпаға тұра қалды.

- Әміржан, үлкен әже сендердің үйге келді ме?

- Кім?

- Жаңағы сен сөмкесін көтерген әжені айтамын.

- Жоқ.

- Онда сен неге жүгіріп бардың?
 - Көріп қалдым.
 - Көріп қалсаң, жүгіре бересің бе? Мен сені таниды екен десем.
 - Айдар, ол үлкен апа ғой, сөмкесі ауыр екен, көмектестім, одан менің ештеңем де кеткен жоқ, керісінше, ол кісі маған «өркенің өссін, үлкен азамат бол» деп, батасын берді.
 - Қойшы, танымайтын апаға көмектесудің керегі жоқ, өзінің баласы, немересі неге көмектеспейді?
 - Ол апаның баласы да, немересі де жоқ екен.
- Айдар үндемей қалды. Добын қолына алып, өз үйіне қарай бұрылды.
- Айдар, ойнамаймыз ба?
- Айдар үнсіз басын шайқады. Әміржан досына неге жақпай қалғанын түсінбей тұрып қалды.

Қамшы сөздер:

- Асығып бара жатсаң да, үлкеннің алдын кеспе.*
- Ашуың тасыса да, жаман сөз айтпа.*
- Мейірімді болсаң, кішірейіп қалмайсың.*
- Өз басыма ғана жақсылық болсын деме, жұртты да ойла.*

ЖИЫРМА СЕГІЗІНШІ САБАҚ

ТІЛЕК АЙТУ, ДОСТЫҢ ТУҒАН КҮНІН БАСҚАРУ

Досым, қарапайым сұрақ қойғым келіп отыр. Сен тілек айта аласың ба? Иә достым, тілек айту да оп-оңай шаруа емес. Тілекті ойланып барып айтқан дұрыс. Елдің бәрі айтатын сөзді сен айтпа. Көп балалар: «Аспанымыз ашық болсын, ауырмаңыз» деп жатады. Иә, ол жақсы тілек. Бірақ адамдардың бәрі айтқандықтан, ол тілек онша дұрыс қабылданбайтын сияқты.

Мысалы досыңның туған күніне айтылатын тілек, досыңның жақсы

қасиеттеріне, оның ата-анасына қаратылып айтылады. Мысалы: «Досым Дәурен, менің сен сияқты досым болғанына қуанамын. Сенің өте жақсы қасиеттерің бар. Сен адалсың, өтірік айтпайсың, үлкендерге де, кішілерге де көмектесесің, ата-ананды, ұстаздарды сыйлай аласың. Менің саған ұқсағым келеді. Бүгінгі сенің туған күнің мен үшін де үлкен қуаныш. Бірінші сендей маған дос сыйлаған сенің ата-анаңа рақмет айтқым келеді. Ата-ананды өмір бойы жеңістеріңмен, адамгершілігіңмен қуантып жүре бер. Достығымыз мәңгілік болсын!» деп досыңды құшақтап, сыйлығың болса, сыйлығыңды беруге болады. Ал анаңның туған күні болса ше? «Ардақты анашым, сізді туған күніңізбен құттықтаймын. Сіздің туған күніңіз біздің отбасының ең ұлы күні. Себебі ол күн – Сіз өмірге келген күн. Сіз маған (бізге) әлемнің жарығын сыйладыңыз, сіз мен үшін түн ұйқыңызды көп рет бөлдіңіз, көп еңбек еттіңіз. Сіздің жақсылығыңызды санауға мен білетін сан жетпейді. Сондықтан сізге денсаулық, әдемі тыныш өмір, отбасыңыздың, жақындарыңыздың жанында болғанын тілеймін. Мен сізді өте жақсы көремін!» деп, құшақтап, өзің қолыңнан жасалған ғажап сыйлықты тарту етсең, ана жүрегі шаттыққа толады.

Түсіндің бе, достым. Шын жүректен қарапайым ғана сөздер айтсаң жақсы тілек болып шыға келеді.

Тамшы сөздер:

- Тілек – жақсы энергия. Жақсы тілек адамды өсіреді.*
- Тілек айтқанда сенің жаныңның биігі де, төмені де көрінеді.*

ЖИЫРМА ТОҒЫЗЫНШЫ САБАҚ

БОЙ ТАЗАЛЫҒЫ

Достым, тазалық туралы да білесің ғой. Десек те, ой бөлісіп, ойларымызды ортаға салайық. Сабағымызды тазалыққа арнайық.

Біздің өткен сабақтарымыздың барлығында үлкен-үлкен әңгімелер қозғалды ғой. Сол сабақтарда айтылмағанмен, мәдениетті адамның, талантты адамның, өнерлі адамның, сахнаға, жұрт алдына шыққан адамның тазалығы бар болатыны белгілі. Жалпы, болмысында таза болмаған адам мәдениетті адам бола алмайды.

Сол үшін достым, саған айтар кеңесім:

- Бойыңды таза ұста, тырнақтарыңды алып, шашыңды тарап, ұқыпты бол
- киіміңді күтіп ки, киімдерің таза, үтіктелген болсын.
- Аяқ киіміңе үйден шығарда, басқа үйге, не мектепке кірерде бір қарап ал. Үйден тазалап шыққан аяқ киімің мектебіңе жеткенше ластанып, шаң басып қалуы мүмкін. Сондықтан арнайы дорбаға аяқ сүртетін шүберекті салып жүргенің жөн.

- мектепте ойнап жүгірген кезде терлеп кетесің, сондай сәтте жақында су болса, беті-қолыңды жуып ал, су болмаған жағдайда сөмкенде, не қалтаңда үлкендеу бет орамалың болсын.

- мектептен үйге келгенде аяқ киіміңді шешіп, бір жерге жиып қой. Киімдерді қағып, сілкіп, ластанса тазалап, киім ілгішке іл. Содан кейін барып, жақсылап жуынып ал. Жуынбай тамаққа отырмау керек, бірақ сен оны жақсы білесің. Солай достым, сабаққа отырып дайындалатын кезде де қолыңды сабындап жуып алып кіріскенің жөн. Себебі қолың кір болса кітап дәптерлерің де өкпелеп қалуы мүмкін ғой. Жай айтам, беттері ластанып, кірленіп қалса, біріншіден, өз көңіл-күйің түседі, екіншіден мұғалімнен ескерту алып қаласың. Достарыңның көзінше ескерту алғың келмейді емес пе?

Қамшы сөздер:

Таза жүру – өзіңді құрметгеннің белгісі.

Тазалықтың мекені – өзіңнің жүрегіңде, айналаңда.

Адамның сырт тазалығы мен жүрегінің тазалығы сай болса, ол адам ізгі

адам болады.

□ *Тазалықтың адамдарды қуантатын күші бар.*

ОТЫЗЫНШЫ САБАҚ

ҮШ АЙ ДЕМАЛЫСТА

Досым менің! Қарашы қаншама уақыт артта қалды. Тағы да бір жыл өте шықты. Алда демалатын күндер. Қымбатты досым, үш ай бойында сенің қасыңда ата-аналарың күні бойы бола алмайды. Себебі ол кісілердің жұмысы бар, тіршілігі бар. Сондықтан өзіңе және өзіңнен кіші бауырларыңа қарау керек болады. Оған сен ренжіме, себебі сен жақсы мінезді баласың ғой. Үйде болғанда электр тоғына абай бол. Тоқ көздеріне темір не болмаса басқа үшкір нәрселерді сұғушы болма, кішкентай балалардың қолы жетпесін, жететін жер болса арнайы тығындармен бекітіп қою керек. Электр тогы өте қауіпті. Ондай болмаса, сен оның үстіне бала көзінен таса болатындай нәрсемен жауып қой. Шәйнектегі ыстық судан байқа, шәйнектің, үтіктің шнурын жинап қой. Бала тартып алса, күйіп қалады. Сол сияқты газ плитасына да кішкентай балалар жоламау керек. Газды үйдегі үлкендер ғана қосады, егер абайсызда бала газ плитаның тетігін бұрап қалса да, ол өте қауіпті. Газға уланып қалады, одан өліп қалуы да мүмкін. Сол себепті өмірге қауіпті нәрселерден аулақ болған жақсы.

Үйді шашпай ойнаңдар, шашқан күнде жинап тастауды әдетке айналдыр.

Жазда жақсы демалып, таза ауда қыдыру керек, суға түсіп, жалаңаяқ жағалауда жүрген де өте пайдалы. Суға барғанда міндетті түрде қасыңда үлкен адамдар болсын. Судың терең жеріне барушы болма, ол ерлік емес. Жел соғып, толқын көтерілсе, тез жиналып, судың қасынан алыс кетіп қалу керек.

Табиғатта ойнағанда, демалғанда отқа абай болыңдар, егер жандарыңда үлкен адамдар болмаса, от жақпаған абзал. Табиғатты ластамау керектігін естеріңнен шығармаңдар.

Досым, жазда кітап оқуға уақытың көп болады. Достарыңа, бауырларыңа кітап оқып, оны мазмұндап айтып берсең ғой!!! Жақсы болар еді.

Кітап – үлкен қазына. Ол – жақсы дос. Достарыңның көп болғаны жақсы!

Сау бол, мен сенімен уақытша қоштасамын! Алдағы уақытта кездесуіміз әбден мүмкін ...))))

Гүлтас ҚҰРМАНБАЙ

БОЙТҰМАР
(қазақ тілінде)

Редакторы Қ.Назырбаев
Техникалық редакторы С.Бағым
Компьютерде беттеген А.Мұхтарқызы